

Kaivalya

Civil Services Mentors Hub

UPSC Mains Question Papers Translated In
Marathi Medium G.S. 2 (2013 to 2023)

UPSC मुख्य प्रश्नपत्रिका मराठी माध्यमात
अनुवादित G.S. 2 (2013 ते 2023)

Table of Contents

1 Indian Polity	5
1.1 Indian Constitution- historical underpinnings, evolution, features, amendments, significant provisions and basic structure. [भारतीय संविधान- ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, उत्क्रांती, वैशिष्ट्ये, सुधारणा, महत्त्वपूर्ण तरतुदी आणि मूलभूत संरचना] .5	
1.2 Parliament and State Legislatures—Structure, Functioning, Conduct of Business, Powers & Privileges and Issues Arising out of these. [संसद व राज्य विधानमंडळे - संरचना, कार्यप्रणाली, कामकाज चालविणे, अधिकार व विशेषाधिकार आणि यांपासून उद्भवणारे प्रश्न].....	7
1.3 Structure, organization and functioning of the Executive - Ministries and Departments of the Government [कार्यपालिका-रचना, संघटन आणि कार्ये, सरकारची मंत्रालये व विभाग]	10
1.4 Judiciary[न्यायपालिका].....	10
1.5 Separation of powers between various organs; dispute redressal mechanisms and institutions. [विविध अंगामधील अधिकारांची विभागणी, वाद निवारण यंत्रणा व संस्था.].....	13
1.6 Functions and responsibilities of the Union and the States, issues and challenges pertaining to the federal structure. [संघ व राज्ये यांची कार्ये व जबाबदाऱ्या संघराज्य रचनेशी संबंधित प्रश्न व आव्हाने]	14
1.7 Comparison of the Indian constitutional scheme with that of other countries [भारतीय सांविधानिक योजनेची इतर देशांशी तुलना.].....	16
1.8 Local self-government & devolution of powers and finances up to local levels and challenges therein. [स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि स्थानिक पातळीवर अधिकार आणि वित्त व्यवस्था यांचे प्रदान आणि त्यातील आव्हाने.].....	17
1.9 Salient features of the Representation of People's Act & Elections [लोकप्रतिनिधित्व अधिनियमाची ठळक वैशिष्ट्ये आणि निवडणुका]	19
1.10 Appointment to various Constitutional Posts, Powers, Functions and Responsibilities of various Constitutional Bodies. [विविध सांविधानिक पदांच्या नियुक्त्या, विविध सांविधानिक मंडळाचे अधिकार कार्ये व जबाबदाऱ्या].....	20
1.11 Statutory, regulatory and various quasi-judicial bodies. [वैधानिक, नियामक व विविध अर्धन्यायिक मंडळे].....	22
2 Government Policies & Welfare Functions of Government	25
2.1 Government Policies and Interventions for Development in various sectors and Issues arising out of their Design and Implementation. [विविध क्षेत्रांमधील विकासासाठी सरकारी धोरणे व घटक यांचे संकल्पन व अंमलबजावणी करताना उद्भवणाऱ्या समस्या.]	25
2.2 Welfare Schemes for Vulnerable Sections of the population by the Centre and States and the Performance of these Schemes; Mechanisms, Laws, Institutions and Bodies constituted for the Protection and Betterment of these Vulnerable Sections. [समाजातील दुबळ्या घटकांसाठी केंद्राच्या व राज्याच्या कल्याणकारी योजना आणि या योजनांची कामगिरी, यंत्रणा, कायदे, या दुबळ्या घटकांच्या संरक्षणासाठी व लाभासाठी गठीत केलेल्या संस्था व मंडळे.]	27

2.3 Issues Relating to Development and Management of Social Sector/Services relating to Health, Education, Human Resources. [आरोग्य, शिक्षण, मानव संसाधन यासारख्या सामाजिक क्षेत्र / सेवाशी निगडित घटकांच्या विकास व व्यवस्थापन संबंधातले प्रश्न].....	30
2.4 Issues relating to Poverty and Hunger. [दारिद्र्य व उपासमार यांच्याशी संबंधित प्रश्न]	34
3 Civil Society and Governance	35
3.1 Development Processes and the Development Industry — the Role of NGOs, SHGs, various groups and associations, donors, charities, institutional and other stakeholders. Pressure Groups and Formal/Informal Associations and their Role in the Polity. [विकास प्रक्रिया व विकास उद्योग अशासकीय संघटना, स्वयंसहायता गट, विविध गट व संघ, देणगीदार, धर्मादाय संस्था, संस्थात्मक व इतर हित संबंधित व्यक्ती यांच्या भूमिका. दबाव गट आणि औपचारिक/अनौपचारिक संघ आणि त्यांची राज्य व्यवस्थेमधील भूमिका.]	35
3.2 Important Aspects of Governance, Transparency and Accountability, E-governance- applications, models, successes, limitations, and potential; Citizens Charters, Transparency & Accountability and institutional and other measures. [प्रशासन, पारदर्शकता व उत्तरदायित्व, ई-प्रशासन:- उपयोजने, प्रतिमाने, यश, मर्यादा, व क्षमता यांबाबतचे महत्त्वाचे पैलू. नागरिकांची सनद, पारदर्शकता व उत्तरदायित्व आणि संस्थात्मक व इतर उपाययोजना.]	38
3.3 Role of Civil Services in a Democracy. [नागरी सेवांची लोकशाही मधील भूमिका].....	41
4 International Relations	42
4.1 India and its Neighborhood- Relations.[भारत आणि शेजारील राष्ट्र यांचे संबंध].....	42
4.2 Bilateral, Regional and Global Groupings and Agreements involving India and/or affecting India's interests.[द्विपक्षीय, प्रादेशिक व जागतिक गट आणि भारताचा समावेश असणारे आणि / किंवा भारताच्या हितसंबंधाला बाधा पोहोचवणारे करारनामे]	44
4.3 Effect of policies and politics of developed and developing countries on India's interests, Indian Diaspora. [विकसित व विकसनशील देशांच्या धोरणांचा व राजकारणाचा भारताच्या हितसंबंधांवर आणि भारतीय भांडवलदारांवर होणारा परिणाम].....	46
4.4 Important International Institutions, agencies and fora - their Structure, Mandate. [महत्त्वाच्या आंतरराष्ट्रीय संस्था, अभिकरणे, मंच, त्यांची रचना व जनादेश]	48
5 MPSC State Services Mains Previous Years' Question Papers from 2006 to 2011.	52
5.1 Indian Constitution- historical underpinnings, evolution, features, amendments, significant provisions and basic structure. [भारतीय संविधान- ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, उत्क्रांती, वैशिष्ट्ये, सुधारणा, महत्त्वपूर्ण तरतुदी आणि मूलभूत संरचना.]	52
5.2 Parliament and State Legislatures—Structure, Functioning, Conduct of Business, Powers & Privileges and Issues Arising out of these. [संसद व राज्य विधानमंडळे - संरचना, कार्यप्रणाली, कामकाज चालविणे, अधिकार व विशेषाधिकार आणि यांपासून उद्भवणारे प्रश्न].....	53

5.3 Structure, organization and functioning of the Executive - Ministries and Departments of the Government. [कार्यपालिका-रचना, संघटन आणि कार्ये, सरकारची मंत्रालये व विभाग]	53
5.4 Judiciary [न्यायपालिका].....	54
5.5 Functions and responsibilities of the Union and the States, issues and challenges pertaining to the federal structure. [संघ व राज्ये यांची कार्ये व जबाबदाऱ्या संघराज्य रचनेशी संबंधित प्रश्न व आव्हाने]	54
5.6 Local self-government & devolution of powers and finances up to local levels and challenges therein. [स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि स्थानिक पातळीवर अधिकार आणि वित्त व्यवस्था यांचे प्रदान आणि त्यातील आव्हाने.].....	55
5.7 Elections , Political System & Political parties [निवडणुका, राजकीय व्यवस्था आणि राजकीय पक्ष].....	57
5.8 Appointment to various Constitutional Posts, Powers, Functions and Responsibilities of various Constitutional Bodies. [विविध सांविधानिक पदांच्या नियुक्त्या, विविध सांविधानिक मंडळाचे अधिकार कार्ये व जबाबदाऱ्या].....	58
5.9 Statutory, regulatory and various quasi-judicial bodies. [वैधानिक, नियामक व विविध अर्धन्यायिक मंडळे].....	58
5.10 Welfare Schemes for Vulnerable Sections of the population by the Centre and States and the Performance of these Schemes; Mechanisms, Laws, Institutions and Bodies constituted for the Protection and Betterment of these Vulnerable Sections. [समाजातील दुबळ्या घटकांसाठी केंद्राच्या व राज्याच्या कल्याणकारी योजना आणि या योजनांची कामगिरी, यंत्रणा, कायदे, या दुबळ्या घटकांच्या संरक्षणासाठी व लाभासाठी गठीत केलेल्या संस्था व मंडळे] 59	
5.11 Issues Relating to Development and Management of Social Sector/Services relating to Health, Education, Human Resources.[आरोग्य, शिक्षण, मानव संसाधन यासारख्या सामाजिक क्षेत्र / सेवाशी निगडित घटकांच्या विकास व व्यवस्थापन संबंधातले प्रश्न.]Issues relating to Poverty and Hunger. [दारिद्र्य व उपासमार यांच्याशी संबंधित प्रश्न.].....	62
5.12 Development Processes and the Development Industry — the Role of NGOs, SHGs, various groups and associations, donors, charities, institutional and other stakeholders. Pressure Groups and Formal/Informal Associations and their Role in the Polity. [विकास प्रक्रिया व विकास उद्योग अशासकीय संघटना, स्वयंसहायता गट, विविध गट व संघ, देणगीदार, धर्मादाय संस्था, संस्थात्मक व इतर हित संबंधित व्यक्ती यांच्या भूमिका. दबाव गट आणि औपचारिक/अनौपचारिक संघ आणि त्यांची राज्य व्यवस्थेमधील भूमिका.]	64
5.13 India and its Neighborhood- Relations.[भारत आणि शेजारील राष्ट्र यांचे संबंध.].....	65
5.14 Bilateral, Regional and Global Groupings and Agreements involving India and/or affecting India's interests.[द्विपक्षीय, प्रादेशिक व जागतिक गट आणि भारताचा समावेश असणारे आणि / किंवा भारताच्या हितसंबंधाला बाधा पोहोचवणारे करारनामे]	65
5.15 Effect of policies and politics of developed and developing countries on India's interests, Indian Diaspora. [विकसित व विकसनशील देशांच्या धोरणांचा व राजकारणाचा भारताच्या हितसंबंधांवर आणि भारतीय भांडवलदारांवर होणारा परिणाम.].....	66
5.16 Important International Institutions, agencies and fora - their Structure, Mandate. [महत्त्वाच्या आंतरराष्ट्रीय संस्था, अभिकरणे, मंच, त्यांची रचना व जनादेश]	66

UPSC Mains Question Papers Translated in Marathi Medium G.S. 2 (2013 to 2023) [UPSC मुख्य प्रश्नपत्रिका मराठी माध्यमात अनुवादित G.S. 2 (2013 ते 2023)]

येथे तुम्हाला UPSC mains question papers GS-II (2013 to 2023) मराठी मध्ये अनुवादित करून दिले आहे. तुम्हाला माहित आहे की यूपीएससी ची प्रश्नपत्रिका ही इंग्रजी आणि हिंदी भाषेमध्येच असते. अशा वेळेस मराठी मधून अभ्यास करणाऱ्या विद्यार्थ्यांना यूपीएससी मुख्य परीक्षेचे प्रश्न मराठीत अभ्यासण्यासाठी अनुवादित करून दिले आहे. येथे UPSC GS-II questions syllabus topics निहाय विभागून दिले आहे ज्याचा फायदा उमेदवारांना त्यांच्या अभ्यासात होईल.

याचबरोबर, या अनुवादित केलेल्या प्रश्नांचा फायदा MPSC New Pattern 2025 नुसार MPSC Rajaseva Mains 2025 साठी अभ्यास करणाऱ्या उमेदवारांना होईल. हे syllabus topics निहाय विभागून दिलेले भाषांतरित प्रश्न उमेदवारांना अभ्यास करावा व कुठल्या गोष्टींवर जास्त लक्ष द्यावे यासाठी मदत करेल. या गतवर्षीच्या प्रश्नांच्या सहाय्याने उमेदवार त्यांच्या लिखाणाचा सराव करू शकतील.

शेवटच्या भागात MPSC Rajaseva Mains परीक्षेच्या जुन्या अभ्यासक्रमानुसार (2006 to 2011) चे प्रश्न topic निहाय विभागून दिले आहे. याचा उपयोग फक्त रेफरन्स साठी करावा आहे व त्यानुसार येणाऱ्या प्रश्नपत्रिका बाबत कुठलेही मत बनवू नये. UPSC चे मुख्य परीक्षेतील प्रश्न व MPSC Rajaseva Mains परीक्षेचे जुन्या अभ्यासक्रमानुसार चे प्रश्न विद्यार्थ्यांना त्यांच्या अभ्यासाला योग्य दिशा देण्यात मदत करतील.

प्रश्न बघत असताना मागील वर्षीचे प्रश्न हे sub-topics, marks व years यानुसार विभागून दिलेले आहे. प्रश्नाच्या शब्द मर्यादेसाठी दिलेली माहिती लक्षात ठेवा जसे की:

Marks	Word Limit
5	80 to 100 Words
10	150 Words
12.5	200 Words
15	250 Words

1 Indian Polity

1.1 Indian Constitution- historical underpinnings, evolution, features, amendments, significant provisions and basic structure. [भारतीय संविधान- ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, उत्क्रांती, वैशिष्ट्ये, सुधारणा, महत्त्वपूर्ण तरतुदी आणि मूलभूत संरचना]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>"The Constitution of India is a living instrument with capabilities of enormous dynamism. It is a constitution made for a progressive society." Illustrate with special reference to the expanding horizons of the right to life and personal liberty.</p> <p>"भारतीय राज्यघटना हे प्रचंड गतिशीलतेची क्षमता असलेले एक जिवंत साधन आहे. ही पुरोगामी समाजासाठी बनवलेली राज्यघटना आहे". जीवनाच्या अधिकाराच्या आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्याच्या विस्तारीत क्षितिजाच्या विशेष संदर्भासह उदाहरण द्या.</p>	Evolution	15	2023
<p>Explain the constitutional perspectives of Gender Justice with the help of relevant Constitutional Provisions and case laws.</p> <p>संबंधित घटनात्मक तरतुदी आणि निर्णयविधिच्या मदतीने लैंगिक न्यायाचे घटनात्मक दृष्टीकोन स्पष्ट करा.</p>	Significant Provisions	15	2023
<p>"Right of movement and residence throughout the territory of India are freely available to the Indian citizens, but these rights are not absolute." Comment.</p> <p>"भारताच्या संपूर्ण भूभागात फिरण्याचा आणि राहण्याचा अधिकार भारतीय नागरिकांना मुक्तपणे उपलब्ध आहे, परंतु हे अधिकार निरपेक्ष नाहीत." टिप्पणी करा.</p>	Significant Provisions-FR 19	10	2022
<p>"Parliament's power to amend the Constitution is a limited power and it cannot be enlarged into absolute power." In the light of this statement explain whether Parliament under Article 368 of the Constitution can destroy the Basic Structure of the Constitution by expanding its amending power?</p> <p>"राज्यघटनेत सुधारणा करण्याचा संसदेचा अधिकार हा मर्यादित अधिकार आहे आणि तो निरपेक्ष अधिकारात विस्तारला जाऊ शकत नाही". या विधानाच्या प्रकाशात हे स्पष्ट करा</p>	Basic Structure	15	2019

की संविधानाच्या कलम 368 अंतर्गत संसद आपले दुरुस्तीचे अधिकार वाढवून संविधानाची मूलभूत रचना नष्ट करू शकते का?			
Under what circumstances can the Financial Emergency be proclaimed by the President of India? What consequences follow when such a declaration remains in force? कोणत्या परिस्थितीत भारताचे राष्ट्रपती आर्थिक आणीबाणी घोषित करू शकतात? जेव्हा अशी घोषणा लागू राहते तेव्हा त्याचे काय परिणाम होतात?	Significant Provisions-Emergency	10	2018
Explain the salient features of the constitution(One Hundred and First Amendment) Act, 2016. Do you think it is efficacious enough 'to remove cascading effect of taxes and provide for common national market for goods and services'? संविधान (एकशे एकवी दुरुस्ती) कायदा, 2016 ची ठळक वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा. 'करांचा व्यापक परिणाम (कॅस्केडिंग प्रभाव)दूर करण्यासाठी आणि वस्तू आणि सेवांसाठी समान राष्ट्रीय बाजारपेठ उपलब्ध करून देण्यासाठी' हा कायदा पुरेसा प्रभावी आहे असे तुम्हाला वाटते का?	Constitutional Amendment-GST	15	2017
Discuss each adjective attached to the word 'Republic' in the preamble. Are they defensible in the present circumstances? प्रस्तावनेतील 'प्रजासत्ताक' या शब्दाला जोडलेल्या प्रत्येक विशेषणाची चर्चा करा. सध्याच्या परिस्थितीत ते बचाव करण्यायोग्य आहेत का?	Significant Provisions-Preamble	12.5	2016
Discuss the possible factors that inhibit India from enacting for its citizens a uniform civil code as provided for in the Directive Principles of State Policy. राज्य धोरणाच्या निर्देशक तत्त्वांमध्ये प्रदान केल्यानुसार भारताला नागरिकांसाठी समान नागरी संहिता लागू करण्यापासून रोखणाऱ्या संभाव्य घटकांची चर्चा करा.	Significant Provisions-DPSP	12.5	2015
What do you understand by the concept "freedom of speech and expression"? Does it cover hate speech also? Why do the films in India stand on a slightly different plane from other forms of expression? Discuss.	FR 19	12.5	2014

"भाषण आणि अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य" या संकल्पनेतून तुम्हाला काय समजते? त्यात द्वेषयुक्त भाषणाचा देखील समावेश आहे का? भारतातील चित्रपटांना अभिव्यक्तीच्या इतर प्रकारांपेक्षा वेगळे का वागवले जाते? चर्चा करा.

1.2 Parliament and State Legislatures—Structure, Functioning, Conduct of Business, Powers & Privileges and Issues Arising out of these. [संसद व राज्य विधानमंडळे - संरचना, कार्यप्रणाली, कामकाज चालविणे, अधिकार व विशेषाधिकार आणि यांपासून उद्भवणारे प्रश्न]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>Explain the structure of the Parliamentary Committee system. How far have the financial committees helped in the institutionalisation of Indian Parliament?</p> <p>संसदीय समिती प्रणालीची रचना स्पष्ट करा. भारतीय संसदेच्या संस्थात्मकरणात वित्तीय समित्यांनी किती मदत केली आहे?</p>	Parliamentary Committee	15	2023
<p>Discuss the role of Presiding Officers of state legislatures in maintaining order and impartiality in conducting legislative work and in facilitating best democratic practices.</p> <p>विधिमंडळाचे काम करताना सुव्यवस्था आणि निःपक्षपातीपणा राखण्यात आणि सर्वोत्तम लोकशाही पद्धती सुलभ करण्यात राज्य विधिमंडळाच्या पीठासीन अधिकाऱ्यांच्या भूमिकेवर चर्चा करा.</p>	Presiding Officers	10	2023
<p>Discuss the role of the Vice –President of India as the chairman of the Rajyasabha</p> <p>राज्यसभेचे अध्यक्ष म्हणून भारताच्या उपराष्ट्रपतींच्या भूमिकेवर चर्चा करा.</p>	Rajya Sabha	10	2022
<p>To what extent, in your view, the Parliament is able to ensure accountability of the executive in India?</p> <p>तुमच्या मते, संसद भारतातील कार्यकारिणीची जबाबदारी निश्चित करण्यास कितीपत सक्षम आहे?</p>	Functions of Parliament	10	2021
<p>Do Department-related Parliamentary Standing Committees keep the administration on its toes and inspire reverence for parliamentary control? Evaluate the working of such committees with suitable examples</p>	Parliamentary Committee	15	2021

विभागाशी संबंधित संसदीय स्थायी समित्या प्रशासनाला धारेवर धरून संसदीय नियंत्रणासाठी आदर निर्माण करतात का? अशा समित्यांच्या कार्याचे योग्य उदाहरणांसह मूल्यमापन करा			
Explain the constitutional provisions under which Legislative Councils are established. Review the working and current status of Legislative Councils with suitable illustrations.	Legislative Council	15	2021
कोणत्या घटनात्मक तरतुदीनुसार विधान परिषदा स्थापन केल्या जातात ते स्पष्ट करा. विधानपरिषदेच्या कामकाजाच्या आणि सध्याच्या स्थितीचा योग्य उदाहरणांसह आढावा घ्या.			
'Once a Speaker, Always a Speaker'! Do you think this practice should be adopted to impart objectivity to the office of the Speaker of Lok Sabha? What could be its implications for the robust functioning of parliamentary business in India?	Speaker	10	2020
'एकदा अध्यक्ष, नेहमी अध्यक्ष'! लोकसभेच्या अध्यक्षांच्या कार्यालयाला वस्तुनिष्ठता देण्यासाठी ही प्रथा स्वीकारली जावी असे तुम्हाला वाटते का? भारतातील संसदीय कामकाजाच्या मजबूतीकरणावर त्याचे काय परिणाम होऊ शकतात?			
Rajya Sabha has been transformed from a 'useless stepney tyre' to the most useful supporting organ in past few decades. Highlight the factors as well as the areas in which this transformation could be visible.	Rajya Sabha	15	2020
राज्यसभेचे गेल्या काही दशकांमध्ये 'निरुपयोगी स्टेपनी टायर' वरून सर्वात उपयुक्त सहाय्यक अवयव म्हणून रूपांतर झाले आहे. हे परिवर्तन कोणत्या घटकांमध्ये आणि कोणत्या क्षेत्रांमध्ये दिसून येऊ शकते हे ठळकपणे सांगा.			
Individual Parliamentarian's role as the national lawmaker is on a decline, which in turn, has adversely impacted the quality of debates and their outcome. Discuss.	Debate	15	2019
राष्ट्रीय विधीमंडळ सदस्य म्हणून वैयक्तिक सांसदाची भूमिका कमी होत आहे, ज्यामुळे वादविवादाच्या गुणवत्तेवर आणि त्यांच्या निकालावर विपरित परिणाम झाला आहे. चर्चा करा.			
Why do you think the committees are considered to be useful for parliamentary work? Discuss, in this context, the role of the Estimates Committee.	Parliamentary Committee	10	2018
तुमच्या मते समित्या संसदीय कार्यासाठी उपयुक्त का मानल्या जातात? या संदर्भात, अंदाज समितीच्या भूमिकेवर चर्चा करा.			

<p>Discuss the role of Public Accounts Committee in establishing accountability of the government to the people.</p> <p>जनतेप्रती सरकारची जबाबदारी प्रस्थापित करण्यात सार्वजनिक लेखा समितीच्या भूमिकेवर चर्चा करा.</p>	Parliamentary Committee	10	2017
<p>The Indian Constitution has provisions for holding joint session of the two houses of the Parliament. Enumerate the occasions when this would normally happen and also the occasions when it cannot, with reasons thereof.</p> <p>भारतीय राज्यघटनेत संसदेच्या दोन्ही सभागृहांचे संयुक्त अधिवेशन आयोजित करण्याची तरतूद आहे. संयुक्त अधिवेशन हे सहसा कधी बोलावले जाते आणि ते कोणत्या परिस्थितीत बोलावले जाऊ शकत नाही अशा प्रसंगांची त्याच्या कारणांसह गणना करा.</p>	Parliament	15	2017
<p>The 'Powers, Privileges and Immunities of Parliament and its Members' as envisaged in Article 105 of the Constitution leave room for a large number of un-codified and un-enumerated privileges to continue. Assess the reasons for the absence of legal codification of the 'parliamentary privileges'. How can this problem be addressed?</p> <p>संविधानाच्या कलम 105 मध्ये नमूद केल्यानुसार 'संसद आणि तिच्या सदस्यांचे अधिकार, विशेषाधिकार आणि उन्मुक्तता(इम्युनिटीज)' मोठ्या संख्येने अ-संहिताबद्ध आणि अगणित विशेषाधिकार चालू ठेवण्यासाठी जागा सोडतात. 'संसदीय विशेषाधिकार' च्या कायदेशीर संहितेच्या अनुपस्थितीच्या कारणांचे मूल्यांकन करा. या समस्येचे निराकरण कसे केले जाऊ शकते?</p>	Parliamentary Privilege	12.5	2014
<p>The role of individual MPs (Members of Parliament) has diminished over the years and as a result healthy constructive debates on policy issues are not usually witnessed. How far can this be attributed to the anti-defection law, which was legislated but with a different intention?</p> <p>गेल्या काही वर्षांत वैयक्तिक खासदारांची (संसद सदस्यांची) भूमिका कमी झाली आहे आणि परिणामी धोरणात्मक मुद्द्यांवरील निरोगी रचनात्मक वादविवाद सहसा दिसून येत नाहीत. याचे श्रेय वेगळ्या हेतूने बनवलेल्या पक्षांतरविरोधी कायद्याला किती दिले जाऊ शकते?</p>	Anti-defection	10	2013

1.3 Structure, organization and functioning of the Executive - Ministries and Departments of the Government [कार्यपालिका-रचना, संघटन आणि कार्ये, सरकारची मंत्रालये व विभाग]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>Discuss the essential conditions for the exercise of the legislative powers by the Governor. Discuss the legality of the re-promulgation of ordinances by the Governor without placing them before the Legislature.</p> <p>राज्यपालाद्वारे कायदेविषयक अधिकारांचा वापर करण्यासाठी आवश्यक अटींवर चर्चा करा. अध्यादेश विधिमंडळासमोर न ठेवता राज्यपालांनी अध्यादेश पुन्हा जाहीर करण्याच्या वैधतेवर चर्चा करा.</p>	Governor	15	2022
<p>The size of the cabinet should be as big as governmental work justifies and as big as the Prime Minister can manage as a team. How far the efficacy of a government then is inversely related to the size of the cabinet? Discuss.</p> <p>मंत्रिमंडळाचा आकार सरकारी काम जितका योग्य ठरेल तितका मोठा आणि पंतप्रधान एक संघ म्हणून व्यवस्थापित करू शकतील तितका मोठा असावा. मंत्रिमंडळाच्या आकाराशी सरकारच्या कार्यक्षमतेचा किती विपरीत संबंध आहे? चर्चा करा.</p>	Cabinet	12.5	2014
<p>Instances of President's delay in commuting death sentences has come under public debate as denial of justice. Should there be a time limit specified for the President to accept/reject such petitions? Analyse.</p> <p>राष्ट्रपतींनी फाशीची शिक्षा कमी करण्यास उशीर केल्याची उदाहरणे न्याय नाकारणे म्हणून सार्वजनिक वादात आली आहेत. अशा याचिका स्वीकारण्यासाठी/नाकारण्यासाठी राष्ट्रपतींना काही कालमर्यादा निर्दिष्ट करावी का? विश्लेषण करा.</p>	President	12.5	2014

1.4 Judiciary [न्यायपालिका]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>"Constitutionally guaranteed judicial independence is a prerequisite of democracy". Comment.</p> <p>"घटनात्मक हमी असलेले न्यायिक स्वातंत्र्य ही लोकशाहीची पूर्वअट आहे". टिप्पणी करा.</p>	Judicial Independence	10	2023
<p>"The most significant achievement of modern law in India is the constitutionalization of environmental problems by the Supreme Court." Discuss this statement with the help of relevant case laws.</p>	Case Laws (Judgements)	10	2022

<p>"भारतातील आधुनिक कायद्याची सर्वात लक्षणीय उपलब्धी म्हणजे सर्वोच्च न्यायालयाने पर्यावरणीय समस्यांचे घटनात्मकीकरण करणे हे आहे". संबंधित निर्णयविधींच्या मदतीने या विधानावर चर्चा करा.</p>			
<p>Constitutional Morality' is rooted in the Constitution itself and is founded on its essential facets. Explain the doctrine of 'Constitutional Morality' with the help of relevant judicial decisions.</p> <p>'घटनात्मक नैतिकता' ही संविधानातच रुजलेली आहे आणि ती त्याच्या आवश्यक पैलूंवर आधारित आहे. संबंधित न्यायिक निर्णयांच्या मदतीने 'घटनात्मक नैतिकतेचा' सिद्धांत स्पष्ट करा.</p>	Doctrines	10	2021
<p>Discuss the desirability of greater representation to women in the higher judiciary to ensure diversity, equity and inclusiveness.</p> <p>विविधता, समता आणि सर्वसमावेशकता सुनिश्चित करण्यासाठी उच्च न्यायव्यवस्थेत महिलांना अधिक प्रतिनिधित्व देण्याच्या इष्टतेची चर्चा करा.</p>	Women in Judiciary	10	2021
<p>Critically examine the Supreme Court's judgement on 'National Judicial Appointments Commission Act, 2014' with reference to appointment of judges of higher judiciary in India.</p> <p>भारतातील उच्च न्यायपालिकेच्या न्यायाधीशांच्या नियुक्तीच्या संदर्भात 'राष्ट्रीय न्यायिक नियुक्ती आयोग कायदा, 2014' वरील सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयाचे गंभीरपणे परीक्षण करा.</p>	The SC Judgement	10	2017
<p>Examine the scope of Fundamental Rights in the light of the latest judgement of the Supreme Court on Right to Privacy.</p> <p>गोपनीयतेच्या अधिकारावरील सर्वोच्च न्यायालयाच्या ताज्या निकालाच्या प्रकाशात मूलभूत हक्कांची व्याप्ती तपासा.</p>	The SC Judgement	15	2017
<p>What was held in the Coelho case? In this context, can you say that judicial review is of key importance amongst the basic features of the Constitution?</p> <p>कोएल्हो प्रकरणात काय घडले? या संदर्भात, तुम्ही असे म्हणू शकता का की राज्यघटनेच्या मूलभूत वैशिष्ट्यांपैकी न्यायिक पुनरावलोकन हे महत्त्वाचे आहे?</p>	Judicial Review	12.5	2016
<p>Khap Panchayats have been in the news for functioning as extra-constitutional authorities, often delivering pronouncements amounting to</p>		12.5	2015

<p>human rights violations. Discuss critically the actions taken by the legislative, executive and the judiciary to set the things right in this regard.</p> <p>खाप पंचायती घटनाबाह्य अधिकारी म्हणून काम केल्याबद्दल आणि अनेकदा मानवी हक्कांचे उल्लंघन केल्याच्या घोषणा दिल्याबद्दल चर्चेत आहेत. विधीमंडळ, कार्यपालिका आणि न्यायपालिकेने या संदर्भात योग्य गोष्टी निश्चित करण्यासाठी केलेल्या कृतींची गंभीर चर्चा करा.</p>	Significant Provisions- Rights		
<p>Does the right to clean environment entail legal regulations on burning crackers during Diwali? Discuss in the light of Article 21 of the Indian Constitution and Judgement(s) of the Apex Court in this regard.</p> <p>स्वच्छ पर्यावरणाच्या अधिकारांतर्गत दिवाळीच्या वेळी फटाके जाळण्यावर कायदेशीर नियम लादता येतात का? भारतीय राज्यघटनेच्या कलम 21 आणि सर्वोच्च न्यायालयाच्या निकालांच्या प्रकाशात चर्चा करा.</p>	The SC Judgement	12.5	2015
<p>Starting from inventing the 'basic structure' doctrine, the judiciary has played a highly proactive role in ensuring that India develops into a thriving democracy. In light of the statement, evaluate the role played by judicial activism in achieving the ideals of democracy.</p> <p>'मूलभूत रचना' सिद्धांत शोधण्यापासून सुरुवात करून भारतीय न्यायव्यवस्थेने भारताला एक समृद्ध लोकशाहीत विकसित करण्यासाठी अत्यंत सक्रिय भूमिका बजावली आहे. या विधानाच्या प्रकाशात लोकशाहीची आदर्श साध्य करण्यासाठी न्यायिक सक्रियतेने बजावलेल्या भूमिकेचे मूल्यांकन करा.</p>	Role of Judiciary	12.5	2014
<p>The Supreme Court of India keeps a check on arbitrary power of the Parliament in amending the Constitution. Discuss critically.</p> <p>भारतीय सर्वोच्च न्यायालय संविधानात सुधारणा करण्याच्या संसदेच्या मनमानी अधिकारावर नियंत्रण ठेवते. गंभीरपणे चर्चा करा.</p>	SC	10	2013
<p>Discuss Section 66A of IT Act, with reference to its alleged violation of Article 19 of the Constitution.</p> <p>संविधानाच्या कलम 19 च्या कथित उल्लंघनाच्या संदर्भात माहिती तंत्रज्ञान कायद्याच्या कलम 66 ए वर चर्चा करा.</p>	FR 19	10	2013

1.5 Separation of powers between various organs; dispute redressal mechanisms and institutions. [विविध अंगामधील अधिकारांची विभागणी, वाद निवारण यंत्रणा व संस्था.]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>Judicial Legislation is antithetical to the doctrine of separation of powers as envisaged in the Indian Constitution. In this context justify the filing of large number of public interest petitions praying for issuing guidelines to executive authorities.</p> <p>न्यायिक कायदे हे भारतीय राज्यघटनेत कल्पिल्याप्रमाणे सत्ता विभाजन सिद्धांताविरुद्ध आहे. या संदर्भात कार्यकारी अधिकार्यांना मार्गदर्शक तत्त्वे जारी करण्यासाठी प्रार्थना करणाऱ्या मोठ्या संख्येने जनहित याचिका दाखल करण्याचे समर्थन करा.</p>	SoP	15	2020
<p>Do you think that constitution of India does not accept principle of strict separation of powers rather it is based on the principle of 'checks and balance'? Explain.</p> <p>तुम्हाला असे वाटते का की भारतीय राज्यघटना अधिकारांच्या काटेकोर विभाजनाचे तत्त्व स्वीकारत नाही तर ते 'नियंत्रण आणि संतुलन' या तत्त्वावर आधारित आहे? समजावून सांगा.</p>	SoP	10	2019
<p>From the resolution of contentious issues regarding distribution of legislative powers by the courts, 'Principle of Federal Supremacy' and 'Harmonious Construction' have emerged. Explain.</p> <p>न्यायालयांद्वारे विधायी अधिकारांच्या वितरणासंबंधी विवादास्पद समस्यांच्या निराकरणातून 'संघीय वर्चस्वाचे तत्त्व' आणि 'सामंजस्यपूर्ण निर्माण' उदयास आले आहेत. स्पष्ट करा.</p>	SoP	10	2019
<p>Resorting to ordinances has always raised concern on violation of the spirit of separation of powers doctrine. While noting the rationales justifying the power to promulgate ordinances, analyze whether the decisions of the Supreme Court on the issue have further facilitated resorting to this power. Should the power to promulgate ordinances be repealed?</p> <p>अध्यादेशांचा अवलंब केल्याने सत्तेच्या विभाजनाच्या सिद्धांताच्या उल्लंघनाबद्दल नेहमीच चिंता वाढली आहे. अध्यादेश जारी करण्याच्या अधिकाराचे समर्थन करणारी कारणे लिहा आणि सर्वोच्च न्यायालयाच्या निर्णयांमुळे त्यांचा वापर करणे सोपे झाले आहे का याचे विश्लेषण करा. अध्यादेश काढण्याचा अधिकार रद्द करावा का?</p>	SoP	12.5	2015

1.6 Functions and responsibilities of the Union and the States, issues and challenges pertaining to the federal structure. [संघ व राज्ये यांची कार्ये व जबाबदाऱ्या संघराज्य रचनेशी संबंधित प्रश्न व आव्हाने]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>Explain the significance of the 101st Constitutional Amendment Act. To what extent does it reflect the accommodative spirit of federalism?</p> <p>101 व्या घटनादुरुस्ती कायद्याचे महत्त्व स्पष्ट करा. यात संघराज्याची समावेशक भावना किती प्रमाणात प्रतिबिंबित होते?</p>	Fiscal federalism	15	2023
<p>Account for the legal and political factors responsible for the reduced frequency of using Article 356 by the Union Governments since the mid-1990s.</p> <p>1990 च्या दशकाच्या मध्यापासून केंद्र सरकारांनी कलम 356 वापरण्याची वारंवारता कमी करण्यास जबाबदार असलेले कायदेशीर आणि राजकीय घटक विचारात घ्या.</p>	President Rule	15	2023
<p>While the national political parties in India favour centralisation, the regional parties are in favour of State autonomy." Comment.</p> <p>भारतातील राष्ट्रीय राजकीय पक्ष केंद्रीकरणाच्या बाजूने आहेत, तर प्रादेशिक पक्ष राज्य स्वायत्ततेच्या बाजूने आहेत." टिप्पणी करा.</p>	Federalism	15	2022
<p>Indian Constitution exhibits centralising tendencies to maintain unity and integrity of the nation. Elucidate in the perspective of the Epidemic Diseases Act, 1897; The Disaster Management Act, 2005 and recently passed Farm Acts.</p> <p>भारतीय राज्यघटना देशाची एकता आणि अखंडता टिकवून ठेवण्यासाठी केंद्रीकरणाची प्रवृत्ती दर्शवते. हे महामारी रोग कायदा, 1897; आपत्ती व्यवस्थापन कायदा, 2005 आणि नुकत्याच मंजूर झालेल्या कृषी कायद्यांच्या दृष्टीकोनातून स्पष्ट करा.</p>	Federalism	15	2020
<p>How far do you think cooperation, competition and confrontation have shaped the nature of federation in India? Cite some recent examples to validate your answer.</p> <p>सहकार्य, स्पर्धा आणि संघर्ष यांनी भारतातील महासंघाचे स्वरूप किती प्रमाणात घडवले आहे असे तुम्हाला वाटते? तुमच्या उत्तराची पुष्टी करण्यासाठी अलीकडची काही उदाहरणे द्या.</p>	Federalism	10	2020

<p>Whether the Supreme Court Judgement (July 2018) can settle the political tussle between the Lt. Governor and elected government of Delhi? Examine.</p> <p>सर्वोच्च न्यायालयाचा निकाल (जुलै 2018) दिल्लीचे उपराज्यपाल आणि निवडून आलेले सरकार यांच्यातील राजकीय भांडण सोडवू शकेल की नाही? परीक्षण करा.</p>	SC	15	2018
<p>Discuss the essentials of the 69th Constitutional Amendment Act and anomalies, if any that have led to recent reported conflicts between the elected representatives and the institution of the Lieutenant Governor in the administration of Delhi. Do you think that this will give rise to a new trend in the functioning of the Indian federal politics?</p> <p>69 व्या घटनादुरुस्ती कायद्याच्या मूलभूत बाबी आणि काही विसंगती असल्यास त्यांची चर्चा करा ज्यांच्यामुळे निवडून आलेले प्रतिनिधी आणि दिल्लीच्या प्रशासनातील नायब राज्यपालांची संस्था यांच्यात अलीकडचे संघर्ष झाले आहेत. यामुळे भारतीय संघराज्यीय राजकारणाच्या कामकाजात एक नवीन कल निर्माण होईल असे तुम्हाला वाटते का?</p>	Federalism	12.5	2016
<p>To what extent is Article 370 of the Indian Constitution, bearing marginal note "Temporary provision with respect to the State of Jammu and Kashmir", temporary? Discuss the future prospects of this provision in the context of Indian polity.</p> <p>"जम्मू आणि काश्मीर राज्याच्या संदर्भात तात्पुरती तरतूद" असलेले भारतीय राज्यघटनेचे कलम 370 कितपत तात्पुरते आहे? भारतीय राजकारणाच्या संदर्भात या तरतुदीच्या भविष्यातील शक्यतांची चर्चा करा.</p>	State	12.5	2016
<p>Did the Government of India Act, 1935 lay down a federal constitution? Discuss.</p> <p>भारत सरकार कायदा, 1935 ने संघराज्य संविधान दिले का? चर्चा करा.</p>	Federalism	12.5	2016
<p>The concept of cooperative federalism has been increasingly emphasized in recent years. Highlight the drawbacks in the existing structure and the extent to which cooperative federalism would answer the shortcomings.</p> <p>अलिकडच्या वर्षात सहकारी संघराज्यवादाच्या संकल्पनेवर अधिकाधिक भर दिला जात आहे. सध्याच्या संरचनेतील त्रुटी आणि सहकारी संघराज्य या कमतरतांचे उत्तर किती प्रमाणात देईल हे अधोरेखित करा.</p>	Federalism	12.5	2015
<p>Though the federal principle is dominant in our Constitution and that principle is one of its basic features, but it is equally true that federalism under the Indian</p>	Federalism	12.5	2014

<p>Constitution leans in favour of a strong Centre, a feature that militates against the concept of strong federalism. Discuss.</p> <p>जरी आपल्या राज्यघटनेत संघराज्य तत्त्व प्रबळ असले आणि ते तत्त्व त्याच्या मूलभूत वैशिष्ट्यांपैकी एक असले, तरी भारतीय राज्यघटनेतील संघराज्यवाद मजबूत केंद्राच्या बाजूने झुकतो, हे तितकेच खरे आहे, जे मजबूत संघराज्यवादाच्या संकल्पनेच्या विरोधात आहे. चर्चा करा.</p>			
<p>Recent directives from Ministry of Petroleum and Natural Gas are perceived by the 'Nagas' as a threat to override the exceptional status enjoyed by the State. Discuss in light of Article 371A of the Indian Constitution.</p> <p>पेट्रोलियम आणि नैसर्गिक वायू मंत्रालयाच्या अलीकडील निर्देशांकडे 'नागांनी' त्यांच्या राज्याला लाभलेल्या अपवादात्मक दर्जावर मात करण्यासाठीचा धोका म्हणून पाहिले आहे. याची भारतीय राज्यघटनेच्या कलम 371 A च्या प्रकाशात चर्चा करा.</p>	States	10	2013
<p>Many State Governments further bifurcate geographical administrative areas like Districts and Talukas for better governance. In light of the above, can it also be justified that more number of smaller States would bring in effective governance at State level? Discuss.</p> <p>अनेक राज्य सरकारे अधिक चांगल्या प्रशासनासाठी जिल्हे आणि तालुक्यांसारख्या भौगोलिक प्रशासकीय क्षेत्रांचे विभाजन करतात. वरील बाबींच्या प्रकाशात, हे देखील न्याय्य ठरू शकते का, की अधिक संख्येने लहान राज्ये राज्य स्तरावर प्रभावी शासन आणतील? चर्चा करा.</p>	Local level	10	2013
<p>Constitutional mechanisms to resolve the inter-state water disputes have failed to address and solve the problems. Is the failure due to structural or process inadequacy or both? Discuss.</p> <p>आंतरराज्यीय पाणी विवाद सोडवण्यासाठी घटनात्मक यंत्रणा समस्या सोडवण्यात अपयशी ठरल्या आहेत. अपयश संरचनात्मक किंवा प्रक्रियेच्या अपुरेपणामुळे आहे की दोन्हीमुळे? चर्चा करा.</p>	Water Dispute	10	2013

1.7 Comparison of the Indian constitutional scheme with that of other countries [भारतीय सांविधानिक योजनेची इतर देशांशी तुलना.]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
Compare and contrast the British and Indian approaches to Parliamentary sovereignty.	UK	10	2023

संसदीय सार्वभौमत्वाप्रती ब्रिटिश आणि भारतीय दृष्टिकोनांची तुलना आणि विरोधाभास स्पष्ट करा.			
Critically examine the procedures through which the Presidents of India and France are elected.	FRANCE	15	2022
भारत आणि फ्रान्सच्या राष्ट्रपतींची निवड ज्या प्रक्रियेद्वारे केली जाते त्यांचे गंभीरपणे परीक्षण करा.			
Analyze the distinguishing features of the notion of Equality in the Constitutions of the USA and India.	USA	15	2021
यूएसए आणि भारताच्या संविधानातील समानतेच्या कल्पनेच्या विशिष्ट वैशिष्ट्यांचे विश्लेषण करा.			
The judicial systems in India and UK seem to be converging as well as diverging in recent times. Highlight the key points of convergence and divergence between the two nations in terms of their judicial practices.	UK	10	2020
अलीकडच्या काळात भारत आणि ब्रिटनमधील न्यायिक प्रणाली एकमेकांशी जुळतांना तसेच भिन्न होतांना दिसते. त्यांच्या न्यायिक पद्धतींच्या बाबतीत दोन्ही राष्ट्रांमधील एककेन्द्राभिमुखतेचे आणि भिन्नतेचे प्रमुख मुद्दे अधोरेखित करा.			
What can France learn from the Indian Constitution's approach to secularism?	FRANCE	10	2019
भारतीय राज्यघटनेच्या धर्मनिरपेक्षतेच्या दृष्टिकोनातून फ्रान्स काय शिकू शकतो?			
India and USA are two large democracies. Examine the basic tenants on which the two political systems are based.	USA	15	2018
भारत आणि अमेरिका हे दोन मोठे लोकशाही देश आहेत. या दोन राजकीय व्यवस्था कोणत्या मूलभूत तत्वांवर आधारित आहेत ते तपासा.			

1.8 Local self-government & devolution of powers and finances up to local levels and challenges therein. [स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि स्थानिक पातळीवर अधिकार आणि वित्त व्यवस्था यांचे प्रदान आणि त्यातील आव्हाने.]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
"The states in India seem reluctant to empower urban local bodies both functionally as well as financially." Comment. "भारतातील राज्ये शहरी स्थानिक स्वराज्य संस्थांना कार्यात्मक तसेच आर्थिकदृष्ट्या सक्षम करण्यास नाखूष दिसत आहेत". टिप्पणी करा.	Urban Local Bodies	10	2023

<p>To what extent, in your opinion, as the decentralisation of power in India changed the governance landscape at the grassroots?</p> <p>तुमच्या मते भारतातील सत्तेच्या विकेंद्रीकरणामुळे तळागाळातील प्रशासनाचे स्वरूप किती बदलले आहे?</p>	Local level	10	2022
<p>The strength and sustenance of local institutions in India has shifted from their formative phase of 'Functions, Functionaries and Funds' to the contemporary stage of 'Functionality'. Highlight the critical challenges faced by local institutions in terms of their functionality in recent times.</p> <p>भारतातील स्थानिक संस्थांचे सामर्थ्य आणि क्षमता त्यांच्या 'कार्ये, कार्यकर्ते आणि निधी' या त्यांच्या निर्मितीच्या टप्प्यापासून 'कार्यक्षमते'च्या समकालीन टप्प्यात बदलले आहे. अलिकडच्या काळात स्थानिक संस्थांना त्यांच्या कार्यक्षमतेच्या दृष्टीने भेडसावणारी गंभीर आव्हाने अधोरेखित करा.</p>	Local level	15	2020
<p>"The reservation of seats for women in the institutions of local self- government has had a limited impact on the patriarchal character of the Indian Political Process." Comment.</p> <p>"स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये महिलांसाठीच्या जागांच्या आरक्षणाचा भारतीय राजकीय प्रक्रियेच्या पितृसत्ताक स्वरूपावर मर्यादित परिणाम झाला आहे". टिप्पणी करा.</p>	Women Local Govt	15	2019
<p>Assess the importance of Panchayat system in India as a part of local government. Apart from government grants, what sources the Panchayats can look out for financing developmental projects.</p> <p>स्थानिक शासनाचा एक भाग म्हणून भारतातील पंचायत व्यवस्थेचे महत्त्व तपासा. सरकारी अनुदानाव्यतिरिक्त पंचायती विकास प्रकल्पांना वित्तपुरवठा करण्यासाठी पंचायत कोणते स्रोत शोधू शकतात.</p>	Local level	15	2018
<p>"The local self-government system in India has not proved to be effective instrument of governance". Critically examine the statement and give your views to improve the situation.</p> <p>"भारतातील स्थानिक स्वराज्य व्यवस्था प्रशासनाचे प्रभावी साधन असल्याचे सिद्ध झालेले नाही". या विधानाचे गंभीरपणे परीक्षण करा आणि परिस्थिती सुधारण्यासाठी तुमची मते द्या.</p>	Local level	10	2017
<p>In absence of a well-educated and organized local level government system, 'Panchayats' and 'Samitis' have remained mainly political institutions and not effective instruments of governance. Critically discuss.</p>	Local level	12.5	2015

सुशिक्षित आणि संघटित स्थानिक पातळीवरील सरकारी व्यवस्थेच्या अनुपस्थितीत 'पंचायत' आणि 'समिती' या मुख्यत्वे राजकीय संस्था राहिल्या आहेत आणि शासनाची प्रभावी साधने नाहीत. टीकात्मक चर्चा करा.

1.9 Salient features of the Representation of People's Act & Elections [लोकप्रतिनिधित्व अधिनियमाची ठळक वैशिष्ट्ये आणि निवडणुका]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>Discuss the procedures to decide the disputes arising out of the election of a Member of the Parliament or State Legislature under The Representation of the People Act, 1951. What are the grounds on which the election of any returned candidate may be declared void? What remedy is available to the aggrieved party against the decision? Refer to the case laws.</p> <p>लोक प्रतिनिधित्व कायदा, 1951 अंतर्गत संसद किंवा राज्य विधिमंडळाच्या सदस्याच्या निवडीमुळे उद्भवलेल्या विवादांचा निर्णय घेण्याच्या कार्यपद्धतींवर चर्चा करा. कोणत्या कारणामुळे कोणत्याही निवडून आलेल्या उमेदवाराची निवडणूक रद्द घोषित केली जाऊ शकते? या निर्णयाविरुद्ध पीडित पक्षासाठी कोणता उपाय उपलब्ध आहे? संबंधित निर्णयविधींचा संदर्भ घ्या.</p>	RoPA	15	2022
<p>"There is a need for simplification of procedure for disqualification of persons found guilty of corrupt practices under the Representation of Peoples Act". Comment.</p> <p>"लोक प्रतिनिधित्व कायद्यांतर्गत भ्रष्ट पद्धतींसाठी दोषी आढळलेल्या व्यक्तींच्या अपात्रतेची प्रक्रिया सुलभ करण्याची गरज आहे". टिप्पणी करा.</p>	RoPA	10	2020
<p>On what grounds a people's representative can be disqualified under the Representation of People Act, 1951? Also mention the remedies available to such person against his disqualification.</p> <p>लोक प्रतिनिधित्व कायदा, 1951 अंतर्गत लोक प्रतिनिधीला कोणत्या आधारावर अपात्र ठरवले जाऊ शकते? अशा व्यक्तीला त्याच्या अपात्रतेविरुद्ध उपलब्ध असलेल्या उपायांचा देखील उल्लेख करा.</p>	RoPA	15	2019

<p>‘Simultaneous election to the Lok Sabha and the State Assemblies will limit the amount of time and money spent in electioneering but it will reduce the government’s accountability to the people’ Discuss.</p> <p>‘लोकसभा आणि राज्यांच्या विधानसभांच्या एकाचवेळी निवडणुकांमुळे निवडणूक प्रचारात खर्च होणारा वेळ आणि पैसा मर्यादित होईल पण त्यामुळे सरकारची लोकांप्रती असलेली जबाबदारी कमी होईल’. चर्चा करा.</p>	Election	10	2017
<p>To enhance the quality of democracy in India the Election Commission of India has proposed electoral reforms in 2016. What are the suggested reforms and how far are they significant to make democracy successful?</p> <p>भारतातील लोकशाहीची गुणवत्ता वाढवण्यासाठी भारतीय निवडणूक आयोगाने 2016 मध्ये निवडणूक सुधारणांचा प्रस्ताव दिला आहे. सुचवलेल्या सुधारणा कोणत्या आहेत आणि लोकशाही यशस्वी करण्यासाठी त्या किती महत्त्वपूर्ण आहेत?</p>	Electoral reforms in 2016	15	2017
<p>The Indian party system is passing through a phase of transition which looks to be full of contradictions and paradoxes.” Discuss.</p> <p>भारतीय पक्ष व्यवस्था संक्रमणाच्या एका टप्प्यातून जात आहे जी परस्परविरोधांनी आणि विरोधाभासांनी भरलेली दिसते.” चर्चा करा.</p>	Political Parties	12.5	2016

1.10 Appointment to various Constitutional Posts, Powers, Functions and Responsibilities of various Constitutional Bodies. [विविध सांविधानिक पदांच्या नियुक्त्या, विविध सांविधानिक मंडळाचे अधिकार कार्य व जबाबदाऱ्या]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>Discuss the role of the National Commission for Backward Classes in the wake of its transformation from a statutory body to a constitutional body.</p> <p>राष्ट्रीय मागासवर्गीय आयोगाच्या वैधानिक संस्थेपासून घटनात्मक संस्थेत झालेल्या परिवर्तनाच्या पार्श्वभूमीवर त्याच्या भूमिकेवर चर्चा करा.</p>	NCBC	10	2022
<p>Discuss the role of the Election Commission of India in light of the evolution of the Model Code of Conduct.</p> <p>आदर्श आचारसंहितेच्या उक्तांतीच्या प्रकाशात भारतीय निवडणूक आयोगाच्या भूमिकेवर चर्चा करा.</p>	Election Commission	15	2022

<p>How have the recommendations of the 14th Finance Commission of India enabled the states to improve their fiscal position?</p> <p>भारताच्या 14 व्या वित्त आयोगाच्या शिफारशींमुळे राज्यांना त्यांची वित्तीय स्थिती कशी सुधारता आली?</p>	FC	10	2021
<p>"The Attorney-General is the chief legal adviser and lawyer of the Government of India." Discuss</p> <p>"महाधिवक्ता हा भारत सरकारचा मुख्य कायदेशीर सल्लागार आणि वकील असतो". चर्चा करा.</p>	Attorney General	15	2019
<p>In the light of recent controversy regarding the use of Electronic Voting Machines (EVM), what are the challenges before the Election Commission of India to ensure the trustworthiness of elections in India</p> <p>इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राच्या (ईव्हीएम) वापराबाबत नुकत्याच झालेल्या वादाच्या पार्श्वभूमीवर भारतातील निवडणुकांची विश्वासाहता सुनिश्चित करण्यासाठी भारतीय निवडणूक आयोगासमोर कोणती आव्हाने आहेत?</p>	Election	10	2018
<p>"The Comptroller and Auditor General (CAG) has a very vital role to play." Explain how this is reflected in the method and terms of his appointment as well as the range of powers he can exercise.</p> <p>"नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षकाची (कॅंग) खूप महत्त्वाची भूमिका आहे". हे त्याच्या नियुक्तीची पद्धत आणि अटी तसेच तो किती अधिकारांचा वापर करू शकतो यात कसे प्रतिबिंबित होते ते स्पष्ट करा.</p>	CAG	10	2018
<p>Whether National Commission for Scheduled Castes (NCSCJ) can enforce the implementation of constitutional reservation for the Scheduled Castes in the religious minority institutions? Examine.</p> <p>राष्ट्रीय अनुसूचित जाती आयोग (एन. सी. एस. सी.) धार्मिक अल्पसंख्याक संस्थांमध्ये अनुसूचित जातींसाठी घटनात्मक आरक्षणाची अंमलबजावणी करू शकेल का? तपासा.</p>	Bodies	15	2018
<p>How is the Finance Commission of India constituted? What do you understand about the terms of reference of the recently constituted Finance Commission? Discuss.</p> <p>भारतीय वित्त आयोगाची स्थापना कशी केली जाते? नुकत्याच स्थापन झालेल्या वित्त आयोगाच्या संदर्भ अटींबाबत तुम्हाला काय वाटते? चर्चा करा.</p>	FC	15	2018

<p>Exercise of CAG's powers in relation to the accounts of the Union and the States is derived from Article 149 of the Indian Constitution. Discuss whether audit of the Government's Policy implementation could amount to overstepping its own (CAG) jurisdiction.</p> <p>केंद्र आणि राज्यांच्या खात्यांच्या संदर्भात कॅगच्या अधिकारांचा वापर भारतीय राज्यघटनेच्या कलम 149 वरून केला जातो. सरकारच्या धोरण अंमलबजावणीचे लेखापरीक्षण हे CAG ने स्वतःचे अधिकार क्षेत्र ओलांडण्यासारखे असू शकते का यावर चर्चा करा.</p>	CAG	12.5	2016
<p>Discuss the recommendations of the 13th Finance Commission which have been a departure from the previous commissions for strengthening the local government finances.</p> <p>13 व्या वित्त आयोगाच्या शिफारशींवर चर्चा करा, ज्या स्थानिक सरकारची आर्थिक स्थिती बळकट करण्यासाठी पूर्वीच्या आयोगांपासून वेगळ्या होत्या.</p>	FC	10	2013

1.11 Statutory, regulatory and various quasi-judicial bodies. [वैधानिक, नियामक व विविध अर्धन्यायिक मंडळे]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>Discuss the role of the Competition Commission of India in containing the abuse of dominant position by the Multi-National Corporations in India. Refer to the recent decisions.</p> <p>भारतातील बहु-राष्ट्रीय कॉर्पोरेशन्सच्या वर्चस्वाचा दुरुपयोग रोखण्यासाठी भारतीय स्पर्धा आयोगाच्या भूमिकेची चर्चा करा. संबंधित अलीकडील निर्णयांचा संदर्भ घ्या.</p>	CCI	10	2023
<p>Though the Human Rights Commissions have contributed immensely to the protection of human rights in India, yet they have failed to assert themselves against the mighty and powerful. Analyzing their structural and practical limitations, suggest remedial measures.</p> <p>भारतातील मानवी हक्कांच्या संरक्षणासाठी मानवी हक्क आयोगाने मोठे योगदान दिले असले तरी ते पराक्रमी आणि शक्तिशाली लोकांविरुद्ध स्वतःला ठामपणे मांडण्यात अपयशी ठरले आहेत. त्यांच्या संरचनात्मक आणि व्यावहारिक मर्यादांचे विश्लेषण करून, उपचारात्मक उपाय सुचवतात.</p>	NHRC	15	2021
<p>The jurisdiction of the Central Bureau of Investigation(CBI) regarding lodging an FIR and conducting probe within a particular state is being questioned by</p>	CBI	15	2021

<p>various States. However, the power of States to withhold consent to the CBI is not absolute. Explain with special reference to the federal character of India.</p> <p>एफआयआर दाखल करण्याबाबत आणि विशिष्ट राज्यात तपास करण्याबाबत केंद्रीय अन्वेषण विभागाच्या (सी. बी. आय.) अधिकारक्षेत्रावर विविध राज्यांकडून प्रश्न उपस्थित केले जात आहेत. तथापि सी. बी. आय. ची संमती रोखण्याचा राज्यांचा अधिकार परिपूर्ण नाही. भारताच्या संघराज्य स्वरूपाचे विशेष संदर्भ देऊन स्पष्टीकरण द्या.</p>			
<p>Which steps are required for constitutionalization of a Commission? Do you think imparting constitutionality to the National Commission for Women would ensure greater gender justice and empowerment in India? Give reasons.</p> <p>आयोगाच्या घटनात्मकतेसाठी कोणती पावले उचलणे आवश्यक आहे? राष्ट्रीय महिला आयोगाला घटनात्मक मान्यता दिल्यास भारतात अधिक लैंगिक न्याय आणि सक्षमीकरण सुनिश्चित होईल असे तुम्हाला वाटते का? कारणे सांगा.</p>	NCW	15	2020
<p>“The Central Administration Tribunal which was established for redressal of grievances and complaints by or against central government employees, nowadays is exercising its powers as an independent judicial authority.” Explain.</p> <p>"केंद्रीय सरकारी कर्मचाऱ्यांच्या किंवा त्यांच्याविरुद्ध तक्रारी आणि तक्रारींचे निवारण करण्यासाठी स्थापन केलेले केंद्रीय प्रशासन न्यायाधिकरण आजकाल एक स्वतंत्र न्यायिक प्राधिकरण म्हणून आपले अधिकार वापरत आहे." समजावून सांगा.</p>	Tribunals	10	2019
<p>How far do you agree with the view that tribunals curtail the jurisdiction of ordinary courts? In view of the above, discuss the constitutional validity and competency of the tribunals in India.</p> <p>न्यायाधिकरणे सामान्य न्यायालयांच्या अधिकारक्षेत्रात कपात करतात या दृष्टिकोनाशी तुम्ही किती सहमत आहात? वरील बाबी लक्षात घेता भारतातील न्यायाधिकरणांची घटनात्मक वैधता आणि क्षमता यावर चर्चा करा.</p>	Tribunals	15	2018
<p>Multiplicity of various commissions for the vulnerable sections or the society leads to problems or overlapping jurisdiction and duplication of functions. Is it better to merge all commissions into an umbrella Human Rights Commission? Argue your case.</p> <p>समाजातील असुरक्षित घटकांसाठी विविध आयोगांच्या बहुसंख्यतेमुळे समस्या उद्भवतात किंवा अधिकार क्षेत्र आणि कार्याची पुनरावृत्ती होते. सर्व आयोगांचे मानवी हक्क आयोगात विलीनीकरण करणे चांगले आहे का? तुमची बाजू मांडा.</p>	Bodies	15	2018

<p>Is the National Commission for Women able to strategize and tackle the problems that women face at both public and private spheres? Give reasons in support of your answer.</p> <p>राष्ट्रीय महिला आयोग सार्वजनिक आणि खाजगी अशा दोन्ही क्षेत्रात महिलांना भेडसावणाऱ्या समस्यांची रणनीती आखण्यास आणि त्या सोडवण्यास सक्षम आहे का? तुमच्या उत्तराच्या समर्थनार्थ कारणे द्या.</p>	NCW	15	2017
<p>What is a quasi-judicial body? Explain with the help of concrete examples.</p> <p>अर्ध-न्यायिक संस्था म्हणजे काय? ठोस उदाहरणांच्या मदतीने समजावून सांगा.</p>	Quasi-Judicial	12.5	2016
<p>What are the major changes brought in the Arbitration and Conciliation Act, 1996 through the recent Ordinance promulgated by the President? How far will it improve India's dispute resolution mechanism? Discuss.</p> <p>राष्ट्रपतींनी नुकत्याच जारी केलेल्या अध्यादेशाद्वारे लवाद आणि सलोखा कायदा, 1996 मध्ये कोणते मोठे बदल करण्यात आले आहेत? यामुळे भारताच्या विवाद निवारण यंत्रणेत किती सुधारणा होईल? चर्चा करा.</p>	Regulatory Body	12.5	2015
<p>"For achieving the desired objectives, it is necessary to ensure that the regulatory institutions remain independent and autonomous." Discuss in the light of the experiences in recent past.</p> <p>"इच्छित उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी, नियामक संस्था स्वतंत्र आणि स्वायत्त राहतील याची खात्री करणे आवश्यक आहे". अलीकडच्या काळातील अनुभवांच्या प्रकाशात चर्चा करा.</p>	Regulatory	12.5	2015
<p>National Human Rights Commission (NHRC) in India can be most effective when its tasks are adequately supported by other mechanisms that ensure the accountability of a government. In light of the above observation assess the role of NHRC as an effective complement to the judiciary and other institutions in promoting and protecting human rights standards.</p> <p>भारतातील राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग (एन. एच. आर. सी.) सर्वात प्रभावी ठरू शकतो जेव्हा त्याच्या कामांना सरकारची जबाबदारी सुनिश्चित करणाऱ्या इतर यंत्रणांद्वारे पुरेसा पाठिंबा दिला जातो. वरील निरीक्षणाच्या प्रकाशात, मानवाधिकार मानकांचे संवर्धन आणि संरक्षण करण्यासाठी न्यायपालिका आणि इतर संस्थांना प्रभावी पूरक म्हणून एन. एच. आर. सी. च्या भूमिकेचे मूल्यांकन करा.</p>	NHRC	12.5	2014
<p>The setting up of a Rail Tariff Authority to regulate fares will subject the cash strapped Indian Railways to demand subsidy for obligation to operate non-</p>			

<p>profitable routes and services. Taking into account the experience in the power sector, discuss if the proposed reform is expected to benefit the consumers, the Indian Railways or the private container operators.</p> <p>भाडे नियंत्रित करण्यासाठी रेल्वे दर प्राधिकरणाच्या स्थापनेमुळे रोखीची टंचाई असलेल्या भारतीय रेल्वेला गैर-फायदेशीर मार्ग आणि सेवा चालवण्याच्या जबाबदारीसाठी अनुदानाची मागणी करावी लागेल. ऊर्जा क्षेत्रातील अनुभव लक्षात घेता प्रस्तावित सुधारणांमुळे ग्राहकांना, भारतीय रेल्वेला किंवा खाजगी कंटेनर ऑपरेटरना फायदा होण्याची अपेक्षा आहे का यावर चर्चा करा.</p>	Railway Authority	12.5	2014
<p>The product diversification of financial institutions and insurance companies, resulting in overlapping of products and services strengthens the case for the merger of the two regulatory agencies, namely SEBI and IRDA. Justify.</p> <p>वित्तीय संस्था आणि विमा कंपन्यांच्या उत्पादनांच्या विविधतेमुळे उत्पादने आणि सेवा परस्पर व्याप्त होत आहेत, ज्यामुळे सेबी आणि आय. आर. डी. ए. या दोन नियामक संस्थांच्या विलीनीकरणाच्या प्रकरणाला बळकटी मिळते. औचित्य सिद्ध करा.</p>	Financial Bodies	10	2013

2 Government Policies & Welfare Functions of Government

2.1 Government Policies and Interventions for Development in various sectors and Issues arising out of their Design and Implementation. [विविध क्षेत्रांमधील विकासासाठी सरकारी धोरणे व घटक यांचे संकल्पन व अंमलबजावणी करताना उद्भवणाऱ्या समस्या.]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>The Gati-Shakti Yojana needs meticulous coordination between the government and the private sector to achieve the goal of connectivity. Discuss.</p> <p>गती-शक्ती योजनेला कनेक्टिव्हिटीचे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी सरकार आणि खाजगी क्षेत्र यांच्यात सूक्ष्म समन्वय साधने आवश्यक आहे. चर्चा करा.</p>	Policy (PPP)	10	2022
<p>Reforming the government delivery system through the Direct Benefit Transfer Scheme is a progressive step, but it has its limitations too. Comment.</p> <p>प्रत्यक्ष लाभ हस्तांतरण योजनेच्या माध्यमातून सरकारी वितरण व्यवस्थेत सुधारणा करणे हे एक प्रगतीशील पाऊल आहे, परंतु त्याला मर्यादा देखील आहेत. टिप्पणी द्या.</p>	DBT	10	2022

<p>'In the context of neo-liberal paradigm of development planning, multi-level planning is expected to make operations cost effective and remove many implementation blockages.'-Discuss.</p> <p>'विकास नियोजनाच्या नवउदारवादी प्रतिमानाच्या संदर्भात, बहुस्तरीय नियोजनामुळे कामकाज किफायतशीर होणे आणि अंमलबजावणीतील अनेक अडथळे दूर होणे अपेक्षित आहे.'- चर्चा करा.</p>	Mechanisms	15	2019
<p>The need for cooperation among various service sector has been an inherent component of development discourse. Partnership bridges bring the gap among the sectors. It also sets in motion a culture of 'Collaboration' and 'team spirit'. In the light of statements above examine India's Development process.</p> <p>विविध सेवा क्षेत्रांमधील सहकार्याची गरज हा विकासाचा एक अंगभूत घटक आहे. भागीदारी क्षेत्रांमधील अंतर भरून काढते. हे 'सहयोग' आणि 'सांघिक भावना' ची संस्कृती देखील प्रस्थापित करते. वरील विधानांच्या प्रकाशात भारताच्या विकास प्रक्रियेचे परीक्षण करा.</p>	Mechanisms	15	2019
<p>"Policy contradictions among various competing sectors and stakeholders have resulted in inadequate 'protection and prevention of degradation' to environment." Comment with relevant illustration.</p> <p>"विविध स्पर्धात्मक क्षेत्रे आणि भागधारकांमधील धोरणात्मक विरोधाभासांमुळे पर्यावरणाचे अपुरे 'संरक्षण आणि ज्हास रोखणे' झाले आहे". संबंधित उदाहरणांसह टिप्पणी द्या.</p>	Policy	10	2018
<p>Has the Indian governmental system responded adequately to the demands of Liberalization, Privatization and Globalization started in 1991? What can the government do to be responsive to this important change?</p> <p>1991 मध्ये सुरु झालेल्या उदारीकरण, खाजगीकरण आणि जागतिकीकरणाच्या मागण्यांना भारतीय सरकारी व्यवस्थेने पुरेसा प्रतिसाद दिला आहे का? या महत्वाच्या बदलाला प्रतिसाद देण्यासाठी सरकार काय करू शकते?</p>	LPG Development	12.5	2016
<p>Though 100 percent FDI is already allowed in non-news media like a trade publication and general entertainment channel, the Government is mulling over the proposal for increased FDI in news media for quite some time. What difference would an increase in FDI make? Critically evaluate the pros and cons.</p> <p>जरी व्यापार प्रकाशन आणि सामान्य करमणूक वाहिनीसारख्या गैर-वृत्त माध्यमांमध्ये 100 टक्के थेट परकीय गुंतवणुकीला आधीच परवानगी असली तरी सरकार काही काळापासून वृत्त</p>	FDI	12.5	2014

<p>माध्यमांमध्ये थेट परकीय गुंतवणूक वाढवण्याच्या प्रस्तावावर विचार करत आहे. थेट परकीय गुंतवणुकीत वाढ झाल्यास काय फरक पडेल? फायदे आणि तोटे यांचे गंभीरपणे मूल्यमापन करा.</p>			
<p>Two parallel run schemes of the Government viz. the Adhaar Card and NPR, one as voluntary and the other as compulsory, have led to debates at national levels and also litigations. On merits, discuss whether or not both schemes need run concurrently.</p> <p>Analyse the potential of the schemes to achieve developmental benefits and equitable growth.</p>	Scheme	12.5	2014
<p>सरकारच्या दोन समांतर चालणाऱ्या योजना जसे की आधार कार्ड आणि एन. पी. आर. त्यातील एक ऐच्छिक आणि दुसरे अनिवार्यासल्यामुळे राष्ट्रीय स्तरावर वादविवाद आणि खटले देखील झाले आहेत. गुणवत्तेनुसार दोन्ही योजना एकाच वेळी चालवणे आवश्यक आहे की नाही यावर चर्चा करा. विकासात्मक लाभ आणि न्याय्य वाढ साध्य करण्यासाठी योजनांच्या क्षमतेचे विश्लेषण करा.</p>			
<p>The basis of providing urban amenities in rural areas (PURA) is rooted in establishing connectivity. Comment.</p>	Scheme	10	2013
<p>ग्रामीण भागात शहरी सुविधा पुरवण्याचा आधार (PURA) कनेक्टिव्हिटी प्रस्थापित करण्यामध्ये आहे. टिप्पणी द्या.</p>			

2.2 Welfare Schemes for Vulnerable Sections of the population by the Centre and States and the Performance of these Schemes; Mechanisms, Laws, Institutions and Bodies constituted for the Protection and Betterment of these Vulnerable Sections. [समाजातील दुबळ्या घटकांसाठी केंद्राच्या व राज्याच्या कल्याणकारी योजना आणि या योजनांची कामगिरी, यंत्रणा, कायदे, या दुबळ्या घटकांच्या संरक्षणासाठी व लाभासाठी गठीत केलेल्या संस्था व मंडळे.]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>"Development and welfare schemes for the vulnerable, by its nature, are discriminatory in approach." Do you agree? Give reasons for your answer.</p> <p>"असुरक्षितांसाठीच्या विकास आणि कल्याणकारी योजनांचा दृष्टिकोनच मुळात भेदभावपूर्ण आहेत". तुम्हाला मान्य आहे का? तुमच्या उत्तरासाठी कारणे द्या.</p>	Welfare Schemes	15	2023
<p>Who are entitled to receive free legal aid? Assess the role of National Legal Services Authority (NALSA) in rendering free legal aid in India.</p>	Free Legal Aid	10	2023

<p>मोफत कायदेशीर मदत मिळण्याचा अधिकार कोणाला आहे? भारतात मोफत कायदेशीर मदत पुरवण्यात राष्ट्रीय कायदेशीर सेवा प्राधिकरणाच्या (एन. ए. एल. एस. ए.) भूमिकेचे मूल्यांकन करा.</p>			
<p>Besides the welfare schemes, India needs deft management of inflation and unemployment to serve the poor and the underprivileged sections of society. Discuss.</p> <p>भारताला कल्याणकारी योजनांव्यतिरिक्त समाजातील गरीब आणि वंचित घटकांची सेवा करण्यासाठी महागाई आणि बेरोजगारीचे कुशल व्यवस्थापन करण्याची गरज आहे. चर्चा करा.</p>	Performance	15	2022
<p>The Rights of Persons with Disabilities Act, 2016 remains only a legal document without intense sensitisation of government functionaries and citizens regarding disability. Comment.</p> <p>अपंग व्यक्तींचे हक्क कायदा, 2016 हा कायदा सरकारी अधिकारी आणि नागरिकांना अपंगत्वाबाबत तीव्र संवेदनशील न बनवल्यामुळे केवळ कायदेशीर दस्तऐवज राहिला आहे. टिप्पणी द्या.</p>	Law	10	2022
<p>"Though women in post-Independent India have excelled in various fields, the social attitude towards women and the feminist movement has been patriarchal." Apart from women's education and women empowerment schemes, what interventions can help change this milieu?</p> <p>"स्वातंत्र्योत्तर भारतातील महिलांनी विविध क्षेत्रात उत्कृष्ट कामगिरी केली असली तरी महिलांप्रती आणि स्त्रीवादी चळवळीबद्दलचा सामाजिक दृष्टिकोन पितृसत्ताक राहिला आहे." महिला शिक्षण आणि महिला सक्षमीकरण योजनांव्यतिरिक्त कोणते हस्तक्षेप हे वातावरण बदलण्यास मदत करू शकतात?</p>	Women in Sectors	15	2021
<p>Performance of welfare schemes that are implemented for vulnerable sections is not so effective due to absence of their awareness and active involvement at all stages of policy process – Discuss.</p> <p>दुर्बल घटकांसाठी राबविल्या जाणाऱ्या कल्याणकारी योजनांची कामगिरी धोरणात्मक प्रक्रियेच्या सर्व टप्प्यांवर जागरूकता आणि सक्रिय सहभाग नसल्यामुळे तितकिसी प्रभावी नाही - चर्चा करा.</p>	Performance	15	2019
<p>Does the Rights of Persons with Disabilities Act, 2016 ensure effective mechanism for empowerment and inclusion of the intended beneficiaries in the society? Discuss</p>	Law	10	2017

दिव्यांग व्यक्तींचे हक्क कायदा, 2016 समाजातील इच्छित लाभार्थ्यांच्या सक्षमीकरणासाठी आणि समावेशासाठी प्रभावी यंत्रणा सुनिश्चित करतो का? चर्चा करा.			
Examine the main provisions of the National Child Policy and throw light on the status of its implementation.	Policy	12.5	2016
राष्ट्रीय बाल धोरणाच्या मुख्य तरतुदींची तपासणी करा आणि त्याच्या अंमलबजावणीच्या स्थितीवर प्रकाश टाका.			
Do government's schemes for up-lifting vulnerable and backward communities by protecting required social resources for them, lead to their exclusion in establishing businesses in urban economics?	Scheme	12.5	2014
सरकार असुरक्षित आणि मागासलेल्या समुदायांना त्यांच्यासाठी आवश्यक असलेल्या सामाजिक संसाधनांचे संरक्षण करून मदत करते, तेव्हा त्या योजना शहरी अर्थकारणात व्यवसाय स्थापन करण्यात त्यांना वगळण्यास कारणीभूत ठरतात का?			
Electronic cash transfer system for the welfare schemes is an ambitious project to minimize corruption, eliminate wastage and facilitate reforms. Comment.	Mechanisms	10	2013
कल्याणकारी योजनांसाठी इलेक्ट्रॉनिक रोख हस्तांतरण प्रणाली हा भ्रष्टाचार कमी करण्यासाठी, अपव्यय दूर करण्यासाठी आणि सुधारणा सुलभ करण्यासाठी एक महत्वाकांक्षी प्रकल्प आहे. टिप्पणी द्या.			
The Central Government frequently complains on the poor performance of the State Governments in eradicating suffering of the vulnerable sections of the society. Restructuring of Centrally sponsored schemes across the sectors for ameliorating the cause of vulnerable sections of population aims at providing flexibility to the States in better implementation. Critically evaluate.	Schemes	10	2013
समाजातील दुर्बल घटकांचे दुःख दूर करण्यात राज्य सरकारांच्या खराब कामगिरीबद्दल केंद्र सरकार वारंवार तक्रार करते. लोकसंख्येच्या असुरक्षित घटकांच्या समस्या सुधारण्यासाठी सर्व क्षेत्रांमध्ये केंद्र पुरस्कृत योजनांची पुनर्रचना करणे, याचा उद्देश राज्यांना अधिक चांगल्या अंमलबजावणीसाठी लवचिकता प्रदान करणे हा आहे. गंभीरपणे मूल्यमापन करा.			

2.3 Issues Relating to Development and Management of Social Sector/Services relating to Health, Education, Human Resources. [आरोग्य, शिक्षण, मानव संसाधन यासारख्या सामाजिक क्षेत्र / सेवाशी निगडीत घटकांच्या विकास व व्यवस्थापन संबंधातले प्रश्न]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>Skill development programmes have succeeded in increasing human resources supply to various sectors. In the context of the statement analyse the linkages between education, skill and employment.</p> <p>कौशल्य विकास कार्यक्रम विविध क्षेत्रांना मनुष्यबळाचा पुरवठा वाढवण्यात यशस्वी झाले आहेत. या विधानाच्या संदर्भात शिक्षण, कौशल्य आणि रोजगार यांच्यातील संबंधांचे विश्लेषण करा.</p>	Human Resources	15	2023
<p>The crucial aspect of development process has been the inadequate attention paid to Human Resource Development in India. Suggest measures that can address this inadequacy.</p> <p>भारतातील मनुष्यबळ विकासाकडे अपुरे लक्ष देणे हा विकास प्रक्रियेचा महत्त्वाचा पैलू आहे. ही कमतरता दूर करू शकतील अशा उपाययोजना सुचवा.</p>	Human Resources	10	2023
<p>The Right of Children to Free and Compulsory Education Act, 2009 remains inadequate in promoting an incentive-based system for children's education without generating awareness about the importance of schooling. Analyse</p> <p>शालेय शिक्षणाच्या महत्त्वाविषयी जागरूकता निर्माण न करता मुलांच्या शिक्षणासाठी प्रोत्साहन-आधारित प्रणालीला प्रोत्साहन देण्यासाठी मुलांचा मोफत आणि सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क कायदा, 2009 अपुरा आहे. विश्लेषण करा.</p>	Education	15	2022
<p>Has digital illiteracy, particularly in rural areas, couple with lack of Information and Communication Technology(ICT) accessibility hindered socio-economic development? Examine with justification.</p> <p>डिजिटल निरक्षरता, विशेषतः ग्रामीण भागात, माहिती आणि दळणवळण तंत्रज्ञानाची (आय. सी. टी.) उपलब्धता नसल्यामुळे सामाजिक-आर्थिक विकासात अडथळा निर्माण झाला आहे का? समर्थनासह तपासा.</p>	Literacy	15	2021
<p>“Earn while you learn’ scheme needs to be strengthened to make vocational education and skill training meaningful.” Comment.</p>	Scheme	10	2021

व्यावसायिक शिक्षण आणि कौशल्य प्रशिक्षणाला अर्थपूर्ण बनवण्यासाठी 'शिकत असताना कमवा' ही योजना बळकट करणे आवश्यक आहे. टिप्पणी करा.			
<p>"Besides being a moral imperative of Welfare State, primary health structure is a necessary pre-condition for sustainable development." Analyze.</p> <p>"कल्याणकारी राज्याची नैतिक अनिवार्यता असण्याव्यतिरिक्त, प्राथमिक आरोग्य रचना ही शाश्वत विकासासाठी आवश्यक पूर्व अट आहे". विश्लेषण करा.</p>	Primary Health	10	2021
<p>In order to enhance the prospects of social development, sound and adequate health care policies are needed particularly in the fields of geriatric and maternal health care. Discuss</p> <p>सामाजिक विकासाच्या शक्यता वाढवण्यासाठी, विशेषतः वृद्ध आणि मातेच्या आरोग्य सेवेच्या क्षेत्रात ठोस आणि पुरेशी आरोग्य सेवा धोरणे आवश्यक आहेत. चर्चा करा.</p>	Health	10	2020
<p>National Education Policy 2020 is in conformity with the Sustainable Development Goal-4 (2030). It intends to restructure and reorient education system in India. Critically examine the statement.</p> <p>राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 हे शाश्वत विकास उद्दिष्ट-4 (2030) शी सुसंगत आहे . भारतातील शिक्षण व्यवस्थेची पुनर्रचना आणि पुनर्निर्देशन करण्याचा त्याचा हेतू आहे. या वियंधानाचे गंभीरपणे परीक्षण करा.</p>	Education Policy	15	2020
<p>Despite Consistent experience of High growth, India still goes with the lowest indicators of human development. Examine the issues that make balanced and inclusive development elusive.</p> <p>उच्च विकासाचा सातत्यपूर्ण अनुभव असूनही, भारत अजूनही मानवी विकासाच्या सर्वात कमी निर्देशकांसह पुढे आहे. संतुलित आणि सर्वसमावेशक विकासाला दुर्लक्षित करणाऱ्या मुद्द्यांची तपासणी करा.</p>	Human Resources	10	2019
<p>Appropriate local community-level healthcare intervention is a prerequisite to achieve 'Health for All ' in India. Explain.</p> <p>भारतात 'सर्वांसाठी आरोग्य' साध्य करण्यासाठी योग्य स्थानिक समुदाय-स्तरीय आरोग्य सेवा हस्तक्षेप ही पूर्वअट आहे. समजावून सांगा.</p>	Health	10	2018
<p>'To ensure effective implementation of policies addressing water, sanitation and hygiene needs, the identification of beneficiary segments is to be</p>	Public Health	10	2017

<p>synchronized with the anticipated outcomes' Examine the statement in the context of the WASH scheme.</p> <p>'पाणी, स्वच्छता आणि स्वच्छतेच्या गरजा पूर्ण करणाऱ्या धोरणांची प्रभावी अंमलबजावणी सुनिश्चित करण्यासाठी, लाभार्थी विभागांची ओळख अपेक्षित परिणामांशी समक्रमित केली जावी' वॉश योजनेच्या संदर्भात विधानाची तपासणी करा.</p>			
<p>“Demographic Dividend in India will remain only theoretical unless our manpower becomes more educated, aware, skilled and creative.” What measures have been taken by the government to enhance the capacity of our population to be more productive and employable?</p> <p>"जोपर्यंत आपले मनुष्यबळ अधिक सुशिक्षित, जागरूक, कुशल आणि सर्जनशील होत नाही तोपर्यंत भारतातील लोकसंख्याशास्त्रीय लाभांश केवळ सैद्धांतिक राहिल". आपल्या लोकसंख्येची अधिक उत्पादनक्षम आणि रोजगारक्षम बनवण्याची क्षमता वाढवण्यासाठी सरकारने कोणत्या उपाययोजना केल्या आहेत?</p>	Human Resources	12.5	2016
<p>Professor Amartya Sen has advocated important reforms in the realms of primary education and primary health care. What are your suggestions to improve their status and performance?</p> <p>प्राध्यापक अमर्त्य सेन यांनी प्राथमिक शिक्षण आणि प्राथमिक आरोग्य सेवेच्या क्षेत्रात महत्त्वपूर्ण सुधारणांचे समर्थन केले आहे. त्यांची स्थिती आणि कामगिरी सुधारण्यासाठी तुमच्या काय सूचना आहेत?</p>	Primary Health and Education	12.5	2016
<p>The quality of higher education in India requires major improvements to make it internationally competitive. Do you think that the entry of foreign educational institutions would help improve the quality of higher and technical education in the country? Discuss.</p> <p>भारतातील उच्च शिक्षणाचा दर्जा आंतरराष्ट्रीय स्तरावर स्पर्धात्मक बनवण्यासाठी मोठ्या सुधारणांची आवश्यकता आहे. परदेशी शैक्षणिक संस्थांच्या प्रवेशामुळे देशातील उच्च आणि तांत्रिक शिक्षणाचा दर्जा सुधारण्यास मदत होईल असे तुम्हाला वाटते का? चर्चा करा.</p>	Educational Institute	12.5	2015
<p>Public health system has limitations in providing universal health coverage. Do you think that the private sector could help in bridging the gap? What other viable alternatives would you suggest?</p>	Public Health	12.5	2015

<p>सार्वत्रिक आरोग्य संरक्षण पुरवण्यासाठी सार्वजनिक आरोग्य व्यवस्थेला मर्यादा आहेत. ही दरी भरून काढण्यासाठी खासगी क्षेत्र मदत करू शकेल असे तुम्हाला वाटते का? इतर कोणते व्यवहार्य पर्याय तुम्ही सुचवाल?</p>			
<p>An athlete participates in Olympics for personal triumph and nation's glory; victors are showered with cash incentives by various agencies, on their return. Discuss the merit of state sponsored talent hunt and its cultivation as against the rationale of a reward mechanism as encouragement.</p> <p>वैयक्तिक विजय आणि देशाच्या गौरवासाठी खेळाडू ऑलिम्पिकमध्ये भाग घेतो; विजेत्यांना ते परतल्यावर विविध संस्थांकडून रोख प्रोत्साहनांचा वर्षाव केला जातो. प्रोत्साहन म्हणून बक्षीस यंत्रणेच्या तर्कबद्धतेऐवजी राज्य प्रायोजित प्रतिभा शोधाच्या गुणवत्तेची आणि त्याच्या पाठपुराव्याची चर्चा करा.</p>	Human Resources	12.5	2014
<p>Should the premier institutes like IITs/IIMs be allowed to retain premier status, allowed more academic independence in designing courses and also decide mode/criteria of selection of students. Discuss in light of the growing challenges.</p> <p>आय. आय. टी./आय. आय. एम. सारख्या प्रमुख संस्थांना प्रमुख दर्जा कायम ठेवण्याची परवानगी दिली गेली पाहिजे का? अभ्यासक्रमांच्या रचनेत अधिक शैक्षणिक स्वातंत्र्य देण्याबरोबरच त्यांना विद्यार्थ्यांच्या निवडीची पद्धत/निकष देखील ठरवता आली पाहिजे का ? वाढत्या आव्हानांच्या पार्श्वभूमीवर चर्चा करा.</p>	Educational Institute	12.5	2014
<p>The concept of Mid Day Meal (MDM) scheme is almost a century old in India with early beginnings in Madras Presidency in pre-independent India. The scheme has again been given impetus in most states in the last two decades. Critically examine its twin objectives, latest mandates and success.</p> <p>मध्यान्ह भोजन (एम. डी. एम.) योजनेची संकल्पना भारतात जवळजवळ एक शतक जुनी असून त्याची सुरुवात स्वातंत्र्यपूर्व भारतातील मद्रास प्रेसिडेन्सीमध्ये झाली होती. गेल्या दोन दशकांत बहुतांश राज्यांमध्ये या योजनेला पुन्हा चालना देण्यात आली आहे. त्याची दुहेरी उद्दिष्टे, नवीनतम आदेश आणि यश यांचे गंभीरपणे परीक्षण करा.</p>	Scheme	10	2013
<p>Identify the Millennium Development Goals (MDGs) that are related to health. Discuss the success of the actions taken by the Government for achieving the same.</p>	Health	10	2013

आरोग्याशी संबंधित मिलेनियम डेव्हलपमेंट गोल्स (एम. डी. जी.) ओळखा. ते साध्य करण्यासाठी सरकारने केलेल्या उपाययोजनांच्या यशाची चर्चा करा.

2.4 Issues relating to Poverty and Hunger. [दारिद्र्य व उपासमार यांच्याशी संबंधित प्रश्न]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>"The incidence and intensity of poverty are more important in determining poverty based on income alone". In this context analyse the latest United Nations Multidimensional Poverty Index Report.</p> <p>"केवळ उत्पन्नावर आधारित गरिबी निश्चित करण्यासाठी गरिबीचे प्रमाण आणि तीव्रता अधिक महत्त्वाची आहे". या संदर्भात संयुक्त राष्ट्रांच्या अलीकडील बहुआयामी दारिद्र्य निर्देशांक अहवालाचे विश्लेषण करा.</p>	Report	15	2020
<p>There is a growing divergence in the relationship between poverty and hunger in India. The shrinking of social expenditure by the government is forcing the poor to spend more on Non- Food essential items squeezing their food – budget.- Elucidate.</p> <p>भारतात गरिबी आणि उपासमार यांच्यातील संबंधांमध्ये तफावत वाढत आहे. सरकारच्या सामाजिक खर्चात घट झाल्यामुळे गरीबांना अन्नधान्य-अर्थसंकल्प कमी करून बिगर-अन्न आवश्यक वस्तूवर अधिक खर्च करण्यास भाग पाडले जात आहे.- स्पष्ट करा.</p>	Inter-relation	10	2019
<p>How far do you agree with the view that the focus on lack or availability of food as the main cause of hunger takes the attention away from ineffective human development policies in India?</p> <p>उपासमारीचे मुख्य कारण म्हणून अन्नाची कमतरता किंवा उपलब्धता यावर लक्ष केंद्रित करणे हे भारतातील अप्रभावी मानवी विकास धोरणांपासून लक्ष हटवते या मताशी तुम्ही कितपत सहमत आहात?</p>	Policies	15	2018
<p>Hunger and Poverty are the biggest challenges for good governance in India still today. Evaluate how far successive governments have progressed in dealing with these humongous problems. Suggest measures for improvement.</p> <p>भारतातील सुशासनासाठी आजही उपासमार आणि गरिबी ही सर्वात मोठी आव्हाने आहेत. या प्रचंड समस्यांना तोंड देण्यासाठी सलग सरकारांनी किती प्रगती केली आहे याचे मूल्यांकन करा. सुधारणांसाठी उपाययोजना सुचवा.</p>	Reduction	10	2017

<p>'Poverty Alleviation Programmes in India remain mere show pieces until and unless they are backed by political will'. Discuss with reference to the performance of the major poverty alleviation programmes in India.</p> <p>'भारतातील दारिद्र्य निर्मूलन कार्यक्रम राजकीय इच्छाशक्तीच्या पाठिंब्याशिवाय केवळ प्रदर्शनच राहिले आहेत'. भारतातील प्रमुख दारिद्र्य निर्मूलन कार्यक्रमांच्या कामगिरीच्या संदर्भात चर्चा करा.</p>	Programmes	15	2017
<p>Though there have been several different estimates of poverty in India, all indicate reduction in poverty levels over time. Do you agree? Critically examine with reference to urban and rural poverty indicators.</p> <p>भारतातील गरिबीचे अनेक वेगवेगळे अंदाज असले तरी, हे सर्व कालांतराने गरिबीच्या पातळीत घट झाल्याचे दर्शवतात. तुम्हाला मान्य आहे का? शहरी आणि ग्रामीण दारिद्र्य निर्देशकांच्या संदर्भात गंभीरपणे परीक्षण करा.</p>	Reduction	12.5	2015

3 Civil Society and Governance

3.1 Development Processes and the Development Industry — the Role of NGOs, SHGs, various groups and associations, donors, charities, institutional and other stakeholders. Pressure Groups and Formal/Informal Associations and their Role in the Polity. [विकास प्रक्रिया व विकास उद्योग अशासकीय संघटना, स्वयंसहायता गट, विविध गट व संघ, देणगीदार, धर्मादाय संस्था, संस्थात्मक व इतर हित संबंधित व्यक्ती यांच्या भूमिका. दबाव गट आणि औपचारिक/अनौपचारिक संघ आणि त्यांची राज्य व्यवस्थेमधील भूमिका.]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>Discuss the contribution of civil society groups for women's effective and meaningful participation and representation in state legislatures in India.</p> <p>भारतातील राज्य विधिमंडळांमध्ये महिलांचा प्रभावी आणि अर्थपूर्ण सहभाग आणि प्रतिनिधित्वासाठी नागरी समाज गटांच्या योगदानाची चर्चा करा.</p>	Civil Society	15	2023
<p>Do you agree with the view that increasing dependence on donor agencies for development reduces the importance of community participation in the development process? Justify your answer.</p> <p>विकासासाठी देणगीदार संस्थांवरील वाढत्या अवलंबित्वामुळे विकास प्रक्रियेत समुदायाच्या सहभागाचे महत्त्व कमी होते या मताशी तुम्ही सहमत आहात का? तुमच्या उत्तराचे समर्थन करा.</p>	Donor	15	2022

<p>Can the vicious cycle of gender inequality, poverty and malnutrition be broken through microfinancing of women SHGs? Explain with examples.</p> <p>महिला स्वयंसहाय्यता गटांना सूक्ष्म वित्तपुरवठा करून लैंगिक असमानता, दारिद्र्य आणि कुपोषणाचे दुष्टचक्र मोडता येईल का? उदाहरणांसह समजावून सांगा.</p>	SHG	10	2021
<p>Can Civil Society and Non-Governmental Organizations present an alternative model of public service delivery to benefit the common citizen? Discuss the challenges of this alternative model.</p> <p>नागरी समाज आणि अशासकीय संस्था सामान्य नागरिकांच्या फायद्यासाठी सार्वजनिक सेवा वितरणाचे पर्यायी प्रतिमान सादर करू शकतात का? या पर्यायी प्रतिमानाच्या आव्हानांवर चर्चा करा.</p>	Civil Society	15	2021
<p>"Pressure groups play a vital role in influencing public policy making in India." Explain how the business associations contribute to public policies.</p> <p>"भारतातील सार्वजनिक धोरण निर्मितीवर प्रभाव टाकण्यात दबाव गट महत्त्वाची भूमिका बजावतात". व्यावसायिक संघटना सार्वजनिक धोरणांमध्ये कसे योगदान देतात ते स्पष्ट करा.</p>	Pressure Group	10	2021
<p>"Micro-Finance as an anti-poverty vaccine, is aimed at asset creation and income security of the rural poor in India". Evaluate the role of Self Help Groups in achieving the twin objectives along with empowering women in rural India.</p> <p>"गरिबीविरोधी लस म्हणून मायक्रो-फायनान्सचा उद्देश भारतातील ग्रामीण गरीबांची मालमत्ता निर्मिती आणि उत्पन्नाची सुरक्षा हा आहे". ग्रामीण भारतातील महिलांच्या सक्षमीकरणासह दुहेरी उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी स्वयंसहाय्यता गटांच्या भूमिकेचे मूल्यांकन करा.</p>	SHG	15	2020
<p>What are the methods used by the Farmers organizations to influence the policy-makers in India and how effective are these methods?</p> <p>भारतातील धोरणकर्त्यांवर प्रभाव टाकण्यासाठी शेतकरी संघटनांनी कोणत्या पद्धती वापरल्या आहेत आणि या पद्धती किती प्रभावी आहेत?</p>	Pressure Group	10	2019
<p>'The emergence of Self Help Groups (SHGs) in contemporary times points to the slow but steady withdrawal of the state from developmental activities'. Examine the role of the SHGs in developmental activities and the measures taken by the Government of India to promote the SHGs.</p>	SHG	15	2017

<p>'समकालीन काळात स्वयंसहाय्यता गटांचा (एसएचजी) उदय हा विकासात्मक कामांमधून राज्याने संथ परंतु स्थिरपणे माघार घेतल्याचे दर्शवितो'. विकासात्मक उपक्रमांमध्ये स्वयंसहाय्यता गटांची भूमिका आणि स्वयंसहाय्यता गटांना प्रोत्साहन देण्यासाठी भारत सरकारने केलेल्या उपाययोजनांची तपासणी करा.</p>			
<p>How do pressure groups influence Indian political process? Do you agree with this view that informal pressure groups have emerged as powerful than formal pressure groups in recent years?</p> <p>दबाव गट भारतीय राजकीय प्रक्रियेवर कसा प्रभाव टाकतात? अलिकडच्या वर्षांत औपचारिक दबाव गटांपेक्षा अनौपचारिक दबाव गट शक्तिशाली म्हणून उदयास आले आहेत या दृष्टिकोनाशी तुम्ही सहमत आहात का?</p>	Pressure Group	10	2017
<p>"In the Indian governance system, the role of non-state actors has been only marginal." Critically examine this statement.</p> <p>"भारतीय शासन व्यवस्थेत, बिगर-राज्य घटकांची भूमिका केवळ किरकोळ राहिली आहे". या विधानाचे गंभीरपणे परीक्षण करा.</p>	Pressure Group	12.5	2016
<p>Examine critically the recent changes in the rules governing foreign funding of NGOs under the Foreign Contribution (Regulation) Act (FCRA), 1976.</p> <p>परदेशी योगदान (नियमन) कायदा (एफ. सी. आर. ए.) 1976 अंतर्गत स्वयंसेवी संस्थांच्या परदेशी निधीचे नियमन करणाऱ्या नियमांमधील अलीकडील बदलांचे गंभीरपणे परीक्षण करा.</p>	NGO	12.5	2015
<p>The Self-Help Group (SHG) Bank Linkage Programme (SBLP), which is India's own innovation, has proved to be one of the most effective poverty alleviation and women empowerment programmes. Elucidate.</p> <p>स्वयंसहाय्यता गट (एसएचजी) बँक जोडणी कार्यक्रम (एसबीएलपी) हा भारताचा स्वतःचा नावीन्यपूर्ण उपक्रम असून तो सर्वात प्रभावी दारिद्र्य निर्मूलन आणि महिला सक्षमीकरण कार्यक्रमांपैकी एक असल्याचे सिद्ध झाले आहे. स्पष्ट करा.</p>	SHG	12.5	2015
<p>How can the role of NGOs be strengthened in India for development works relating to protection of the environment? Discuss throwing light on the major constraints.</p> <p>पर्यावरण संरक्षणाशी संबंधित विकास कामांसाठी भारतात स्वयंसेवी संस्थांची भूमिका कशी बळकट केली जाऊ शकते? प्रमुख निर्बंधांवर प्रकाश टाकून चर्चा करा.</p>	NGO	12.5	2015

<p>The penetration of Self Help Groups (SHGs) in rural areas in promoting participation in development programmes is facing socio-cultural hurdles. Examine.</p> <p>विकास कार्यक्रमांमध्ये सहभाग वाढवण्यासाठी ग्रामीण भागात स्वयंसहाय्यता गटांच्या (एसएचजी) प्रवेशाला सामाजिक-सांस्कृतिक अडथळांचा सामना करावा लागत आहे. तपासा.</p>	SHG	12.5	2014
<p>Pressure group politics is sometimes seen as the informal face of politics. With regards to the above, assess the structure and functioning of pressure groups in India.</p> <p>दबाव गट राजकारणाकडे कधीकधी राजकारणाचा अनौपचारिक चेहरा म्हणून पाहिले जाते. वरील बाबींच्या संदर्भात भारतातील दबाव गटांची रचना आणि कार्यपद्धतीचे मूल्यांकन करा.</p>	Pressure Group	10	2013
<p>The legitimacy and accountability of Self Help Groups (SHGs) and their patrons, the micro-finance outfits, need systematic assessment and scrutiny for the sustained success of the concept. Discuss.</p> <p>स्वयंसहाय्यता गट (एसएचजी) आणि त्यांचे आश्रयदाते, सूक्ष्म वित्त संघटनांची वैधता आणि उत्तरदायित्व या संकल्पनेच्या शाश्वत यशासाठी पद्धतशीर मूल्यांकन आणि छाननी आवश्यक आहे. चर्चा करा.</p>	SHG	10	2013

3.2 Important Aspects of Governance, Transparency and Accountability, E-governance-applications, models, successes, limitations, and potential; Citizens Charters, Transparency & Accountability and institutional and other measures. [प्रशासन, पारदर्शकता व उत्तरदायित्व, ई-प्रशासन:- उपयोजने, प्रतिमाने, यश, मर्यादा, व क्षमता यांबाबतचे महत्त्वाचे पैलू, नागरिकांची सनद, पारदर्शकता व उत्तरदायित्व आणि संस्थात्मक व इतर उपाययोजना.]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>E-governance, as a critical tool of governance, has ushered in effectiveness, transparency and accountability in governments. What inadequacies hamper the enhancement of these features?</p> <p>प्रशासनाचे एक महत्त्वाचे साधन म्हणून ई-गव्हर्नन्समुळे सरकारांमध्ये परिणामकारकता, पारदर्शकता आणि उत्तरदायित्व निर्माण झाले आहे. कोणत्या अपुरेपणामुळे या वैशिष्ट्यांच्या वाढीमध्ये अडथळा आणतात?</p>	E-governance	10	2023

<p>“Recent amendments to the Right to Information Act will have profound impact on the autonomy and independence of the Information Commission”. Discuss.</p> <p>माहिती अधिकार कायद्यातील अलीकडील सुधारणांचा माहिती आयोगाच्या स्वायत्ततेवर आणि स्वातंत्र्यावर खोलवर परिणाम होईल. चर्चा करा.</p>	Transparency	10	2020
<p>“The emergence of Fourth Industrial Revolution (Digital Revolution) has initiated e- Governance as an integral part of government”. Discuss.</p> <p>"चौथ्या औद्योगिक क्रांतीच्या (डिजिटल क्रांती) उदयाने ई-प्रशासनाला सरकारचा अविभाज्य भाग म्हणून बनण्यासाठी सुरुवात केली आहे". चर्चा करा.</p>	E-Governance	10	2020
<p>Implementation of information and Communication Technology (ICT) based Projects / Programmes usually suffers in terms of certain vital factors. Identify these factors, and suggest measures for their effective implementation.</p> <p>माहिती आणि दळणवळण तंत्रज्ञान (आय. सी. टी.) आधारित प्रकल्प/कार्यक्रमांची अंमलबजावणी सामान्यतः काही महत्त्वपूर्ण घटकांमुळे प्रभावित होते. हे घटक ओळखा आणि त्यांच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी उपाययोजना सुचवा.</p>	E-Governance	10	2019
<p>E-Governance is not only about utilization of the power of new technology, but also much about critical importance of the ‘use value’ of information Explain.</p> <p>ई-गव्हर्नन्स म्हणजे केवळ नवीन तंत्रज्ञानाच्या सामर्थ्याचा वापर करण्याबद्दल नाही, तर माहितीच्या 'उपयोग मूल्याच्या' गंभीर महत्त्वाबद्दल देखील आहे.</p>	E-Governance	10	2018
<p>Citizens' Charter is an ideal instrument of organizational transparency and accountability, but. it has its own limitations. Identify the limitations and suggest measures for greater effectiveness of the Citizens Charter.</p> <p>नागरिकांची सनद हे संघटनात्मक पारदर्शकता आणि जबाबदारीचे एक आदर्श साधन आहे पण त्याच्या स्वतःच्या मर्यादा आहेत. त्या मर्यादा ओळखा आणि नागरिक सनदेच्या अधिक प्रभावीतेसाठी उपाय सुचवा.</p>	Citizens Charter	15	2018
<p>“Effectiveness of the government system at various levels and people’s participation in the governance system are inter-dependent.” Discuss their relationship with each other in context of India.</p>	Effectiveness	12.5	2016

<p>"विविध स्तरांवरील सरकारी व्यवस्थेची परिणामकारकता आणि शासन व्यवस्थेतील लोकांचा सहभाग एकमेकांवर अवलंबून आहे". भारताच्या संदर्भात त्यांच्या एकमेकांशी असलेल्या संबंधांची चर्चा करा.</p>			
<p>In the integrity index of Transparency International, India stands very low. Discuss briefly the legal, political, economic, social and cultural factors that have caused the decline of public morality in India.</p>	Transparency	12.5	2016
<p>ट्रान्स्पेरेंसी इंटरनॅशनलच्या एकात्मता निर्देशांकात भारताचा क्रमांक खूप खाली आहे. भारतातील सार्वजनिक नैतिकतेच्या घसरणीला कारणीभूत असलेल्या कायदेशीर, राजकीय, आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक घटकांची थोडक्यात चर्चा करा.</p>			
<p>In the light of the Satyam Scandal (2009), discuss the changes brought in corporate governance to ensure transparency, accountability.</p>	Transparency	12.5	2015
<p>सत्यम घोटाळ्याच्या (2009) प्रकाशात पारदर्शकता, उत्तरदायित्व सुनिश्चित करण्यासाठी कॉर्पोरेट प्रशासनात आणलेल्या बदलांवर चर्चा करा.</p>			
<p>"If amendment bill to the Whistleblowers Act, 2011 tabled in the Parliament is passed, there may be no one left to protect." Critically evaluate.</p>	Transparency	12.5	2015
<p>"संसदेत मांडण्यात आलेल्या व्हिसलब्लोअर्स कायदा, 2011 मधील दुरुस्ती विधेयक मंजूर झाल्यास, संरक्षण करण्यासाठी कोणीही शिल्लक राहणार नाही". गंभीरपणे मूल्यमापन करा.</p>			
<p>Though Citizen's charters have been formulated by many public service delivery organizations, there is no corresponding improvement in the level of citizens' satisfaction and quality of services being provided. Analyze.</p>	Citizens Charter	10	2013
<p>अनेक सार्वजनिक सेवा वितरण संस्थांनी नागरिकांची सनद तयार केली असली तरी नागरिकांचे समाधान आणि पुरविल्या जाणाऱ्या सेवांच्या गुणवत्तेत कोणतीही सुधारणा झालेली नाही. विश्लेषण करा.</p>			
<p>'A national Lokpal, however strong it may be, cannot resolve the problems of immorality in public affairs'. Discuss.</p>	Lokpal	10	2013
<p>'राष्ट्रीय लोकपाल कितीही मजबूत असले तरी ते सार्वजनिक बाबींमधील अनैतिकतेच्या समस्यांचे निराकरण करू शकत नाही'. चर्चा करा.</p>			

3.3 Role of Civil Services in a Democracy. [नागरी सेवांची लोकशाही मधील भूमिका]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>“Institutional quality is a crucial driver of economic performance”. In this context suggest reforms in Civil Service for strengthening democracy.</p> <p>"संस्थात्मक गुणवत्ता हा आर्थिक कामगिरीचा एक महत्त्वाचा चालक आहे". या संदर्भात लोकशाही बळकट करण्यासाठी नागरी सेवेत सुधारणा सुचवतात.</p>	Civil Services	10	2020
<p>Initially Civil Services in India were designed to achieve the goals of neutrality and effectiveness, which seems to be lacking in the present context. Do you agree with the view that drastic reforms are required in Civil Services. Comment</p> <p>सुरुवातीला भारतातील नागरी सेवांची रचना तटस्थता आणि परिणामकारकतेची उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी करण्यात आली होती, ज्याचा सध्याच्या संदर्भात अभाव असल्याचे दिसते. नागरी सेवांमध्ये कठोर सुधारणा आवश्यक आहेत या मताशी तुम्ही सहमत आहात का? टिप्पणी द्या</p>	Civil Services	15	2017
<p>“Traditional bureaucratic structure and culture have hampered the process of socio- economic development in India.” Comment.</p> <p>"पारंपरिक नोकरशाही रचना आणि संस्कृतीने भारतातील सामाजिक-आर्थिक विकासाच्या प्रक्रियेत अडथळा आणला आहे". टिप्पणी करा.</p>	Civil Services	12.5	2016
<p>Has the Cadre based Civil Services Organisation been the cause of slow change in India? Critically examine.</p> <p>भारतातील संघ बदलाचे कारण केडर आधारित नागरी सेवा संघटना आहे का? गंभीरपणे तपासा.</p>	Civil Services	12.5	2014

4 International Relations

4.1 India and its Neighborhood- Relations. [भारत आणि शेजारील राष्ट्र यांचे संबंध]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>'India is an age-old friend of Sri Lanka.' Discuss India's role in the recent crisis in Sri Lanka in light of the preceding statement.</p> <p>'भारत हा श्रीलंकेचा युगानुयुगीन मित्र आहे.' आधीच्या विधानाच्या प्रकाशात श्रीलंकेतील अलीकडील संकटात भारताच्या भूमिकेवर चर्चा करा.</p>	Sri Lanka	10	2022
<p>'China is using its economic relations and positive trade surplus as tools to develop potential military power status in Asia', In the light of this statement, discuss its impact on India as her neighbour.</p> <p>'आशियातील संभाव्य लष्करी शक्तीचा दर्जा विकसित करण्यासाठी चीन आपले आर्थिक संबंध आणि सकारात्मक व्यापार अधिशेष साधने म्हणून वापरत आहे', या विधानाच्या प्रकाशात, शेजारी देश म्हणून भारतावर होणाऱ्या परिणामाची चर्चा करा.</p>	China	10	2017
<p>"Increasing cross-border terrorist attacks in India and growing interference in the internal affairs of several member-states by Pakistan are not conducive for the future of SAARC (South Asian Association for Regional Cooperation)." Explain with suitable examples.</p> <p>"भारतात सीमापार वाढणारे दहशतवादी हल्ले आणि अनेक सदस्य देशांच्या अंतर्गत बाबींमध्ये पाकिस्तानचा वाढता हस्तक्षेप हे सार्क (दक्षिण आशियाई प्रादेशिक सहकार्य संघटना) च्या भविष्यासाठी अनुकूल नाहीत" योग्य उदाहरणांसह समजावून सांगा.</p>	Pakistan	12.5	2016
<p>Evaluate the economic and strategic dimensions of India's Look East Policy in the context of the post-Cold War international scenario.</p> <p>शीतयुद्धानंतरच्या आंतरराष्ट्रीय परिस्थितीच्या संदर्भात भारताच्या लुक ईस्ट धोरणाच्या आर्थिक आणि धोरणात्मक पैलूंचे मूल्यांकन करा.</p>	Foreign Policy	12.5	2016
<p>Project 'Mausam' is considered a unique foreign policy initiative of the Indian Government to improve relationship with its neighbors. Does the project have a strategic dimension? Discuss.</p>	Foreign Policy	12.5	2015

<p>'मौसम' हा प्रकल्प आपल्या शेजाऱ्यांशी संबंध सुधारण्यासाठी भारत सरकारचा एक अद्वितीय परराष्ट्र धोरण उपक्रम मानला जातो. या प्रकल्पाला धोरणात्मक आयाम आहे का? चर्चा करा.</p>			
<p>Terrorist activities and mutual distrust have clouded India-Pakistan relations. To what extent the use of soft power like sports and cultural exchanges could help generate goodwill between the two countries? Discuss with suitable examples.</p> <p>दहशतवादी कारवाया आणि परस्पर अविश्वासामुळे भारत-पाकिस्तान संबंध ढासळले आहेत. क्रीडा आणि सांस्कृतिक देवाणघेवाणीसारख्या सॉफ्ट पॉवरच्या वापरामुळे दोन्ही देशांमध्ये सद्भावना निर्माण होण्यास किती मदत होऊ शकते? योग्य उदाहरणांसह चर्चा करा.</p>	Pakistan	12.5	2015
<p>With respect to the South China sea, maritime territorial disputes and rising tension affirm the need for safeguarding maritime security to ensure freedom of navigation and over flight throughout the region. In this context, discuss the bilateral issues between India and China.</p> <p>दक्षिण चीन समुद्राच्या संदर्भात, सागरी प्रादेशिक विवाद आणि वाढता तणाव हे संपूर्ण प्रदेशात नौवहन आणि ओव्हरफ्लाइटचे स्वातंत्र्य सुनिश्चित करण्यासाठी सागरी सुरक्षेचे रक्षण करण्याच्या गरजेची पुष्टी करतात. या संदर्भात, भारत आणि चीनमधील द्विपक्षीय मुद्द्यांवर चर्चा करा.</p>	China	12.5	2014
<p>The proposed withdrawal of International Security Assistance Force (ISAF) from Afghanistan in 2014 is fraught with major security implications for the countries of the region. Examine in light of the fact that India is faced with a plethora of challenges and needs to safeguard its own strategic interests.</p> <p>2014 मध्ये अफगाणिस्तानमधून आंतरराष्ट्रीय सुरक्षा सहाय्य दलाची (आयएसएएफ) प्रस्तावित माघार या प्रदेशातील देशांसाठी मोठ्या सुरक्षा परिणामांनी भरलेली आहे. भारताला अनेक आव्हानांचा सामना करावा लागत आहे आणि स्वतःच्या धोरणात्मक हितसंबंधांचे रक्षण करण्याची गरज आहे या वस्तुस्थितीच्या प्रकाशात परीक्षण करा.</p>	Afghanistan	10	2013
<p>What do you understand by 'The String of Pearls'? How does it impact India? Briefly outline the steps taken by India to counter this.</p> <p>'द स्ट्रिंग ऑफ पर्सल' यावरून तुम्हाला काय समजते? त्याचा भारतावर कसा परिणाम होईल? याचा प्रतिकार करण्यासाठी भारताने उचललेल्या पावलांची थोडक्यात रूपरेषा सांगा.</p>	China	10	2013
<p>The protests in Shahbag Square in Dhaka in Bangladesh reveal a fundamental split in society between the nationalists and Islamic forces. What is its significance for India?</p>	Bangladesh	10	2013

बांगलादेशातील ढाका येथील शाहबाग चौकातील निदर्शनांमधून समाजातील राष्ट्रवादी आणि इस्लामी शक्तींमधील मूलभूत फूट उघड होते. भारतासाठी त्याचे महत्त्व काय आहे?			
Discuss the political developments in Maldives in the last two years. Should they be of any cause of concern to India? गेल्या दोन वर्षातील मालदीवमधील राजकीय घडामोडींवर चर्चा करा. ते भारतासाठी काही चिंतेचे कारण असायला हवे का?	Maldives	10	2013
In respect of India — Sri Lanka relations, discuss how domestic factors influence foreign policy. भारत-श्रीलंका संबंधांच्या संदर्भात, देशांतर्गत घटक परराष्ट्र धोरणावर कसा प्रभाव टाकतात यावर चर्चा करा.	Sri Lanka	10	2013
What is meant by Gujral doctrine? Does it have any relevance today? Discuss. गुजराल सिद्धांत म्हणजे काय? त्याचा आज काही उपयोग आहे का? चर्चा करा.	Foreign Policy	10	2013

4.2 Bilateral, Regional and Global Groupings and Agreements involving India and/or affecting India's interests. [द्विपक्षीय, प्रादेशिक व जागतिक गट आणि भारताचा समावेश असणारे आणि / किंवा भारताच्या हितसंबंधाला बाधा पोहोचवणारे करारनामे]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
The expansion and strengthening of NATO and a stronger US-Europe strategic partnership works well for India.' What is your opinion about this statement? Give reasons and examples to support your answer. नाटोचा विस्तार आणि बळकटीकरण आणि अमेरिका-युरोप यांच्यातील मजबूत धोरणात्मक भागीदारी भारतासाठी चांगले काम करते. या विधानाबद्दल तुमचे मत काय आहे? तुमच्या उत्तराचे समर्थन करण्यासाठी कारणे आणि उदाहरणे द्या.	NATO	15	2023
'Virus of Conflict is affecting the functioning of the SCO'. In the light of the above statement point out the role of India in mitigating the the problems. 'संघर्षाचा विषाणू SCO च्या कामकाजावर परिणाम करत आहे. वरील विधानाच्या प्रकाशात समस्या कमी करण्यासाठी भारताची भूमिका स्पष्ट करा.	SCO	10	2023

<p>How will I2U2 (India, Israel, UAE and USA) grouping transform India's position in global politics?</p> <p>I2U2 (भारत, इस्रायल, संयुक्त अरब अमिराती आणि अमेरिका) समूह जागतिक राजकारणात भारताचे स्थान कसे बदलेल?</p>	I2U2	15	2022
<p>Do you think that BIMSTEC is a parallel organisation like the SAARC? What are the similarities and dissimilarities between the two? How are Indian foreign policy objectives realized by forming this new organisation?</p> <p>बिमस्टेक ही सार्कसारखी समांतर संस्था आहे असे तुम्हाला वाटते का? या दोन्हीमध्ये काय साम्य आणि फरक आहे? ही नवीन संस्था स्थापन करून भारतीय परराष्ट्र धोरणाची उद्दिष्टे कशी साध्य केली आहेत?</p>	BIMSTEC Vs. SAARC	10	2022
<p>The newly tri-nation partnership AUKUS is aimed at countering China's ambitions in the Indo-Pacific region. Is it going to supersede the existing partnerships in the region? Discuss the strength and impact of AUKUS in the present scenario.</p> <p>इंडो-पॅसिफिक प्रदेशातील चीनच्या महत्वाकांक्षांचा प्रतिकार करणे हा नवीन त्रिकोणी भागीदारी AUKUS चा उद्देश आहे. हे या प्रदेशातील विद्यमान भागीदारीला मागे टाकेल का? सध्याच्या परिस्थितीत AUKUS ची ताकद आणि परिणाम यावर चर्चा करा.</p>	AUKUS	15	2021
<p>'Quadrilateral Security Dialogue (Quad)' is transforming itself into a trade bloc from a military alliance, in present times – Discuss.</p> <p>सध्याच्या काळात 'क्वॉड्रिलेटरल सिक्युरिटी डायलॉग (क्वाड)' हे स्वतःला लष्करी आघाडीतून व्यापार गटामध्ये रूपांतरित करत आहे-चर्चा करा.</p>	QUAD	15	2020
<p>A number of outside powers have entrenched themselves in Central Asia, which is a zone to interest to India. Discuss the implications, in this context, of India's joining the Ashgabat Agreement, 2018.</p> <p>अनेक किंवा बाहेरील शक्तींनी मध्य आशियामध्ये स्वतःला झोकून दिले आहे, जे भारताच्या हिताचे क्षेत्र आहे. या संदर्भात, अशगाबात करार 2018 मध्ये भारताच्या सहभागाच्या परिणामांवर चर्चा करा.</p>	Ashgabat Agreement	10	2018
<p>The aim of Information Technology Agreements (ITAs) is to lower all taxes and tariffs on information technology products by signatories to zero. What impact should such agreements have on India's interests?</p>	Agreements	12.5	2014

माहिती तंत्रज्ञान करारांचा (आय. टी. ए.) उद्देश माहिती तंत्रज्ञान उत्पादनांवरील सर्व कर आणि दर शून्यावर आणणे हा आहे. अशा करारांचा भारताच्या हितसंबंधांवर काय परिणाम झाला पाहिजे?

4.3 Effect of policies and politics of developed and developing countries on India's interests, Indian Diaspora. [विकसित व विकसनशील देशांच्या धोरणांचा व राजकारणाचा भारताच्या हितसंबंधांवर आणि भारतीय भांडवलदारांवर होणारा परिणाम]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
<p>Indian diaspora has scaled new heights in the West. Describe its economic and political benefits for India.</p> <p>भारतीय डायस्पोरांनी पश्चिमेत नवीन उंची गाठली आहे. भारतासाठी त्याचे आर्थिक आणि राजकीय फायदे सांगा.</p>	Indian diaspora	10	2023
<p>'Clean energy is the order of the day.' Describe briefly India's changing policy towards climate change in various international fora in the context of geopolitics.</p> <p>स्वच्छ ऊर्जा ही आजच्या काळाची गरज आहे.' भौगोलिक राजकारणाच्या संदर्भात विविध आंतरराष्ट्रीय व्यासपीठांवर हवामान बदलाबाबत भारताच्या बदलत्या धोरणाचे थोडक्यात वर्णन करा.</p>	Climate policy	15	2022
<p>"The USA is facing an existential threat in the form of a China, that is much more challenging than the erstwhile Soviet Union." Explain.</p> <p>"यू. एस. ए. ला चीनच्या रूपात अस्तित्वाच्या धोक्याचा सामना करावा लागत आहे, जो पूर्वीच्या सोव्हिएत युनियनपेक्षा खूपच अधिक आव्हानात्मक आहे". समजावून सांगा.</p>	USA- CHINA	10	2021
<p>"If the last few decades were of Asia's growth story, the next few are expected to be of Africa's." In the light of this statement, examine India's influence in Africa in recent years.</p> <p>"जर गेली काही दशके आशियातील विकासगाथेची असतील, तर पुढील काही दशके आफ्रिकेची असतील अशी अपेक्षा आहे". या विधानाच्या प्रकाशात, अलिकडच्या वर्षांत आफ्रिकेतील भारताच्या प्रभावाचे परीक्षण करा.</p>	Africa	10	2021
<p>'Indian diaspora has a decisive role to play in the politics and economy of America and European Countries'. Comment with examples.</p>	Diaspora- US & Europe	10	2020

<p>'अमेरिका आणि युरोपीय देशांच्या राजकारणात आणि अर्थव्यवस्थेत भारतीय डायस्पोराची निर्णायक भूमिका आहे'. उदाहरणांसह टिप्पणी द्या.</p>			
<p>What is the significance of Indo-US defence deals over Indo-Russian defence deals? Discuss with reference to stability in the Indo-Pacific region.</p> <p>भारत-रशिया संरक्षण सौद्यांपेक्षा भारत-अमेरिका संरक्षण सौद्यांचे महत्त्व काय आहे? इंडो-पॅसिफिक प्रदेशातील स्थिरतेच्या संदर्भात चर्चा करा.</p>	Defence	15	2020
<p>'The time has come for India and Japan to build a strong contemporary relationship, one involving global and strategic partnership that will have a great significance for Asia and the world as a whole.' Comment.</p> <p>भारत आणि जपानने एक मजबूत समकालीन संबंध निर्माण करण्याची वेळ आली आहे, ज्यात जागतिक आणि धोरणात्मक भागीदारीचा समावेश असेल व ज्याचे आशिया आणि संपूर्ण जगासाठी मोठे महत्त्व असेल. टिप्पणी करा.</p>	Japan	10	2019
<p>"The long-sustained image of India as a leader of the oppressed and marginalised Nations has disappeared on account of its new found role in the emerging global order". Elaborate.</p> <p>"शोषित आणि उपेक्षित राष्ट्रांचा नेता म्हणून भारताची दीर्घकाळ टिकून राहिलेली प्रतिमा उदयोन्मुख जागतिक व्यवस्थेतील त्याच्या नवीन भूमिकेमुळे नाहीशी झाली आहे". विस्ताराने सांगा.</p>	Image	15	2019
<p>"What introduces friction into the ties between India and the United States is that Washington is still unable to find for India a position in its global strategy, which would satisfy India's National self- esteem and ambitions" Explain with suitable examples.</p> <p>"भारत आणि अमेरिका यांच्यातील संबंधांमध्ये मतभेद निर्माण करणारी गोष्ट म्हणजे वॉशिंग्टन अजूनही भारताला त्याच्या जागतिक धोरणात स्थान मिळवून देऊ शकत नाही, ज्यामुळे भारताचा राष्ट्रीय आत्मसन्मान आणि महत्वाकांक्षा पूर्ण होतील" योग्य उदाहरणांसह समजावून सांगा.</p>	USA	15	2019
<p>In what ways would the ongoing US-Iran Nuclear Pact Controversy affect the national interest of India? How should India respond to this situation?</p> <p>सध्या सुरू असलेल्या अमेरिका-इराण आण्विक कराराच्या वादामुळे भारताच्या राष्ट्रीय हितावर कोणत्या प्रकारे परिणाम होईल? या परिस्थितीला भारताने कसा प्रतिसाद द्यावा?</p>	Nuclear Pacts	15	2018

<p>'India's relations with Israel have, of late, acquired a depth and diversity, which cannot be rolled back.' Discuss.</p> <p>'इस्रायलसोबतच्या भारताच्या संबंधांनी अलीकडेच सखोलता आणि विविधता प्राप्त केली आहे, जी मागे घेतली जाऊ शकत नाही ". चर्चा करा.</p>	Israel	10	2018
<p>The question of India's Energy Security constitutes the most important part of India's economic progress. Analyze India's energy policy cooperation with West Asian Countries.</p> <p>भारताच्या ऊर्जा सुरक्षेचा प्रश्न हा भारताच्या आर्थिक प्रगतीचा सर्वात महत्त्वाचा भाग आहे. पश्चिम आशियाई देशांबरोबर भारताच्या ऊर्जा धोरण सहकार्याचे विश्लेषण करा.</p>	Energy	15	2017
<p>Indian Diaspora has an important role to play in South-East Asian countries' economy and society. Appraise the role of Indian Diaspora in South- East Asia in this context</p> <p>आग्नेय आशियाई देशांच्या अर्थव्यवस्थेत आणि समाजात भारतीयांची महत्त्वाची भूमिका आहे. या संदर्भात आग्नेय आशियातील भारतीयांच्या भूमिकेचे मूल्यमापन करा.</p>	Diaspora S- E Asia	15	2017
<p>Increasing interest of India in Africa has its pros and cons. Critically examine.</p> <p>आफ्रिकेतील भारताच्या वाढत्या स्वारस्याचे फायदे आणि तोटे आहेत. गंभीरपणे तपासा.</p>	Africa	12.5	2015
<p>Economic ties between India and Japan while growing in the recent years are still far below their potential. Elucidate the policy constraints which are inhibiting this growth.</p> <p>अलीकडच्या वर्षात भारत आणि जपान यांच्यातील आर्थिक संबंध वाढत असले तरी ते त्यांच्या क्षमतेपेक्षा खूपच कमी आहेत. या वाढीला अडथळा आणणाऱ्या धोरणात्मक मर्यादा स्पष्ट करा.</p>	Japan	10	2013

4.4 Important International Institutions, agencies and fora - their Structure, Mandate.

[महत्त्वाच्या आंतरराष्ट्रीय संस्था, अभिकरणे, मंच, त्यांची रचना व जनादेश]

PYQs	Sub-Topics	Marks	Year
'Sea is an important Component of the Cosmos' Discuss in the light of the above statement the role of the IMO (International Maritime Organisation) in protecting environment and enhancing maritime safety and security.	IMO	15	2023

<p>'समुद्र हा विश्वाचा एक महत्वाचा घटक आहे' वरील विधानाच्या प्रकाशात पर्यावरणाचे रक्षण करण्यात आणि सागरी सुरक्षा आणि संरक्षण वाढवण्यात आय. एम. ओ. (आंतरराष्ट्रीय सागरी संघटना) च्या भूमिकेवर चर्चा करा.</p>			
<p>Critically examine the aims and objectives of SCO. what importance does it hold for India.</p> <p>SCO ची ध्येय आणि उद्दिष्टे यांचे गंभीरपणे परीक्षण करा. भारतासाठी त्याचे महत्त्व काय आहे.</p>	SCO	15	2021
<p>Critically examine the role of WHO in providing global health security during the Covid-19 pandemic.</p> <p>कोविड-19 महामारीच्या काळात जागतिक आरोग्य सुरक्षा पुरवण्यात डब्ल्यू. एच. ओ. च्या भूमिकेचे गंभीरपणे परीक्षण करा.</p>	WHO	10	2020
<p>'Too little cash, too much politics, leaves UNESCO fighting for life.' Discuss the statement in the light of US' withdrawal and its accusation of the cultural body as being 'anti-Israel bias'.</p> <p>'खूप कमी रोख रक्कम, खूप जास्त राजकारण, युनेस्कोला आयुष्यभरासाठी संघर्ष करण्यास भाग पाडते.' अमेरिकेने माघार घेतल्याच्या आणि सांस्कृतिक संस्थेवर 'इस्त्रायलविरोधी पूर्वग्रह' असल्याचा आरोप केल्याच्या प्रकाशात या विधानाची चर्चा करा.</p>	UNESCO	10	2019
<p>What are the key areas of reform if the WTO has to survive in the present context of 'Trade War', especially keeping in mind the interest of India?</p> <p>'व्यापार युद्धाच्या' ('ट्रेड वॉर') सध्याच्या संदर्भात विशेषतः भारताचे हित लक्षात घेऊन WTO ला टिकून राहायचे असेल तर सुधारणांची प्रमुख क्षेत्रे कोणती आहेत?</p>	WTO	15	2018
<p>What are the main functions of the United Nations Economic and Social Council (ECOSOC)? Explain different functional commissions attached to it.</p> <p>संयुक्त राष्ट्रांच्या आर्थिक आणि सामाजिक परिषदेची (ECOSOC) प्रमुख कार्ये कोणती आहेत? त्याच्याशी संलग्न असलेल्या विविध कार्यात्मक आयोगांचे स्पष्टीकरण द्या.</p>	UNESCO Comission	10	2017
<p>"The broader aims and objectives of WTO are to manage and promote international trade in the era of globalization. But the Doha round of negotiations seem doomed due to differences between the developed and the developing countries." Discuss in the Indian perspective.</p>	WTO	12.5	2016

<p>जागतिकीकरणाच्या युगात आंतरराष्ट्रीय व्यापाराचे व्यवस्थापन करणे आणि त्याला प्रोत्साहन देणे ही डब्ल्यूटीओची व्यापक लक्ष्य आणि उद्दिष्टे आहेत. परंतु विकसित आणि विकसनशील देशांमधील मतभेदांमुळे दोहा वाटाघाटीची फेरी निष्फळ ठरल्याचे दिसते. भारतीय दृष्टीकोनातून चर्चा करा.</p>			
<p>What are the aims and objectives of the McBride Commission of the UNESCO? What is India's position on these?</p> <p>युनेस्कोच्या मॅकब्राइड आयोगाची ध्येय आणि उद्दिष्टे कोणती आहेत? याबाबत भारताची काय भूमिका आहे?</p>	UNESCO Comission	12.5	2016
<p>Discuss the impediments India is facing in its pursuit of a permanent seat in UN Security Council.</p> <p>संयुक्त राष्ट्र सुरक्षा परिषदेत कायमस्वरूपी जागा मिळवण्याच्या प्रयत्नात भारताला भेडसावणाऱ्या अडथळांची चर्चा करा.</p>	UNSC	12.5	2015
<p>Some of the International funding agencies have special terms for economic participation stipulating a substantial component of the aid to be used for sourcing equipment from the leading countries. Discuss on merits of such terms and if, there exists a strong case not to accept such conditions in the Indian context.</p> <p>काही आंतरराष्ट्रीय निधी संस्थांकडे आर्थिक सहभागासाठी विशेष अटी आहेत ज्यात आघाडीच्या देशांकडून उपकरणे मिळविण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या मदतीचा एक महत्त्वाचा घटक निश्चित केला आहे. अशा अटींच्या गुणवत्तेवर चर्चा करा आणि भारतीय संदर्भात अशा अटी स्वीकारू नयेत असे मजबूत प्रकरण असल्यास चर्चा करा.</p>	Funding Agency	12.5	2014
<p>India has recently signed to become founding a New Development Bank (NDB) and also the Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) .How will the role of the two Banks be different? Discuss the significance of these two Banks for India.</p> <p>भारताने अलीकडेच न्यू डेव्हलपमेंट बँक (एनडीबी) आणि एशियन इन्फ्रास्ट्रक्चर इन्व्हेस्टमेंट बँक स्थापन करण्यासाठी करार केला आहे (AIIB). दोन्ही बँकांची भूमिका कशी वेगळी असेल? भारतासाठी या दोन बँकांच्या महत्त्वावर चर्चा करा.</p>	NDB & AIIB	12.5	2014
<p>WTO is an important international institution where decisions taken affect countries in profound manner. What is the mandate of WTO and how binding are their decisions? Critically analyse India's stand on the latest round of talks on Food security.</p>	WTO	12.5	2014

<p>डब्ल्यूटीओ ही एक महत्वाची आंतरराष्ट्रीय संस्था आहे जिथे घेतलेल्या निर्णयांचा देशांवर खोलवर परिणाम होतो. डब्ल्यूटीओचा जनादेश काय आहे आणि त्यांचे निर्णय किती बंधनकारक आहेत? अन्न सुरक्षेवरील चर्चेच्या ताज्या फेरीवरील भारताच्या भूमिकेचे गंभीरपणे विश्लेषण करा.</p>			
<p>The World Bank and the IMF, collectively known as the Bretton Woods Institutions, are the two inter-governmental pillars supporting the structure of the world's economic and financial order. Superficially, the World Bank and the IMF exhibit many common characteristics, yet their role, functions and mandate are distinctly different. Elucidate.</p> <p>जागतिक बँक आणि आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी, ज्यांना एकत्रितपणे ब्रेटन वुड्स संस्था म्हणून ओळखले जाते, हे जगाच्या आर्थिक आणि पैशासंबंधी व्यवस्थेच्या संरचनेचे समर्थन करणारे दोन आंतर-सरकारी स्तंभ आहेत. वरवर पाहता, जागतिक बँक आणि आय. एम. एफ. मध्ये अनेक समान वैशिष्ट्ये दिसून येतात, तरीही त्यांची भूमिका, कार्ये आणि जनादेश स्पष्टपणे भिन्न आहेत. स्पष्ट करा.</p>	WB& IMF	10	2013

Kaivalya

Civil Services Mentors Hub

5 MPSC State Services Mains Previous Years' Question Papers from 2006 to 2011.

MPSC Rajaseva Mains परीक्षेचे जुन्या अभ्यासक्रमानुसार शब्द मर्यादा दिलेली नाही.

5.1 Indian Constitution- historical underpinnings, evolution, features, amendments, significant provisions and basic structure. [भारतीय संविधान- ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, उत्क्रांती, वैशिष्ट्ये, सुधारणा, महत्त्वपूर्ण तरतुदी आणि मूलभूत संरचना.]

PYQs	Year
(a) Explain the features of Indian Constitution as mentioned following points: (20 Marks) (i) Parliamentary structure (ii) Federal and Unitary Government (iii) Socialism (iv) Secularism.	2011
खालील मुद्द्यांचे आधारे भारतीय संविधानाची वैशिष्ट्ये विशद करा : (i) संसदीय स्वरूप (ii) संघराज्य व एकात्म शासन व्यवस्था (iii) समाजवाद (iv) धर्मनिरपेक्षता.	
Explain the difference between fundamental rights and directive principles of state policy. मूलभूत अधिकार व राज्यनीतीची मार्गदर्शक तत्त्वे यातील फरक स्पष्ट करा. (5 Marks)	2011
Discuss in details the fundamental rights in India's Constitution. भारतीय संविधानाच्या मूलभूत अधिकारांविषयी सविस्तर चर्चा करा. (20 Marks)	2011
Explain importance of Fundamental Rights as a salient feature of Indian Constitution. भारतीय संविधानाच्या मूलभूत अधिकार या वैशिष्ट्यांचे महत्व स्पष्ट करा. (20 Marks)	2010
How new states can be created? नव्या राज्यांची निर्मिती कशी करण्यात येते ? (2 Marks)	2010
Elucidate Human Rights in reference to police custodial accused. पोलीस कोठडीतील आरोपीच्या संदर्भात मानवी हक्क विशद करा. (20 Marks)	2010

Discuss on National Integration and Indian Constitution. राष्ट्रीय ऐक्य आणि भारतीय राज्यघटना या विषयी चर्चा करा. (20 Marks)	20009
Explain the concept of Adult Franchise in Indian Constitution. भारतीय राज्यघटनेतील प्रौढ मताधिकाराची संकल्पना स्पष्ट करा. (5 Marks)	2009

5.2 Parliament and State Legislatures—Structure, Functioning, Conduct of Business, Powers & Privileges and Issues Arising out of these. [संसद व राज्य विधानमंडळे - संरचना, कार्यप्रणाली, कामकाज चालविणे, अधिकार व विशेषाधिकार आणि यांपासून उद्भवणारे प्रश्न]

PYQs	Year
Explain the functions of Lok-Sabha. लोकसभेची कार्ये विशद करा. (2 Marks)	2011
Discuss the utility of Legislative Council. विधानपरिषदेच्या उपयुक्ततेची चर्चा करा. (2 Marks)	2011
Describe the composition of Rajya Sabha. राज्यसभेच्या रचनेचे वर्णन करा. (2 Marks)	2010
Describe the importance of legislative council. विधानपरिषदेचे महत्व थोडक्यात वर्णन करा. (2 Marks)	2010
What is the Adjournment Motion ? काम रोको प्रस्ताव म्हणजे काय ? (2 Marks)	2009
State the Parliamentary Privileges. संसद सदस्यांचे विशेषाधिकार सांगा. (2 Marks)	2009
State the structure of the State Legislative Council. राज्य विधान परिषदेची रचना सांगा. (2 Marks)	2009
Composition of the Maharashtra Legislative Council. महाराष्ट्र विधानपरिषदेची रचना. (2 Marks)	2006

5.3 Structure, organization and functioning of the Executive - Ministries and Departments of the Government. [कार्यपालिका-रचना, संघटन आणि कार्ये, सरकारची मंत्रालये व विभाग]

PYQs	Year
Discuss the emergency powers of the Indian President.	

भारतीय राष्ट्रपतीच्या आणीबाणीच्या अधिकाराची चर्चा करा. (5 Marks)	2011
Discuss the powers of Indian Prime Minister. भारतीय पंतप्रधानाच्या अधिकारांची चर्चा करा. (2 Marks)	2011
Explain in brief the role of Governor as a Chief Executive. मुख्य प्रशासक म्हणून राज्यपालाची भूमिका थोडक्यात स्पष्ट करा. (5 Marks)	2010
State the structure of the Council of Ministers. मंत्रिमंडळाची रचना सांगा. (2 Marks)	2009
State the Financial Emergency Powers of the President. राष्ट्रपतींचे आर्थिक संकटाबाबत अधिकार सांगा. (2 Marks)	2009
Powers and functions of the Vice-President. उपराष्ट्रपतींची कार्ये व अधिकार. (2 Marks)	2006
Financial powers of the President of India. भारताच्या राष्ट्रपतींचे अर्थविषयक अधिकार. (2 Marks)	2006

5.4 Judiciary [न्यायपालिका]

PYQs	Year
State the Jurisdiction of Supreme Court. सर्वोच्च न्यायालयाचे अधिकारक्षेत्र सांगा. (2 Marks)	2011
What do you mean by integrated judiciary? 'एकात्म न्यायव्यवस्थेचा' तुम्हाला काय अर्थबोध होतो ? (2 Marks)	2010
Explain importance of Lok Nyayalaya. लोकन्यायालयांचे महत्व स्पष्ट करा. (2 Marks)	2010
Appellate jurisdiction of the Supreme Court. सर्वोच्च न्यायालयाचे पुनर्विचाराचे अधिकारक्षेत्र. (2 Marks)	2006

5.5 Functions and responsibilities of the Union and the States, issues and challenges pertaining to the federal structure. [संघ व राज्ये यांची कार्ये व जबाबदाऱ्या संघराज्य रचनेशी संबंधित प्रश्न व आव्हाने]

PYQs	Year
Write in brief the causes of conflict between centre-state relations. केंद्र-राज्य संबंधातील संघर्षाची कारणे थोडक्यात लिहा. (2 Marks)	2011

Do the centre-state relations require thorough revision? भारतातील केंद्र-घटक संबंधाची सर्वांगीण फेरआखणी आवश्यक आहे काय ? (20 Marks)	2006
--	------

5.6 Local self-government & devolution of powers and finances up to local levels and challenges therein. [स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि स्थानिक पातळीवर अधिकार आणि वित्त व्यवस्था यांचे प्रदान आणि त्यातील आव्हाने.]

PYQs	Year
Explain the significance of 73rd Amendment of the Constitution. संविधानाच्या 73 व्या घटनादुरुस्तीचे महत्त्व विशद करा. (2 Marks)	2011
(How is the Panchayat Raj System empowered in Maharashtra? महाराष्ट्रात पंचायत राज प्रणालीला प्राबल्य कसे दिले जाते ? (2 Marks)	2011
State the role of Village Panchayat in rural development. ग्रामीण विकासात ग्राम पंचायतची भूमिका लिहा. (2 Marks)	
Which financial institutions are involved in rural development in Maharashtra? महाराष्ट्रात ग्रामीणविकासाच्या कार्यात कोणकोणत्या आर्थिक संस्था समाविष्ट आहेत ? (2 Marks)	
State the various rural employment schemes implemented in Maharashtra. महाराष्ट्रात अंमलात आणलेल्या विविध ग्रामीण रोजगार योजना लिहा. (2 Marks)	
State the role of land reforms in rural development. ग्रामीण विकासात भूमी संबंधित सुधारणांची भूमिका लिहा. (2 Marks)	
What are the major infrastructure related developmental factors necessary for rural development? ग्रामीण विकासासाठी पायाभूत विकासलक्षी कोणते घटक प्रामुख्याने आवश्यक आहेत ? (2 Marks)	
State the role of co-operative institutions in rural development. ग्रामीण विकासात सहकारी संस्थेची भूमिका लिहा. (2 Marks)	
Explain the main functions of Municipal Corporations. महानगरपालिकांची मुख्य कार्ये स्पष्ट करा. (5 Marks)	2010
Define Panchayat Raj System. पंचायत राज पद्धतीची व्याख्या लिहा. (2 Marks)	2010

What role is played by Head of village panchayat? ग्राम पंचायत प्रमुखाची मुख्य कार्य कोणती ? (2 Marks)

Name any two cooperative institutions in rural areas, and write their aims in short. ग्रामीण विकासासाठी कार्य करणाऱ्या कोणत्याही दोन सहकारी संस्थांची उद्दीष्टे लिहा. (2 Marks)

What are the water supply problems. ग्रामीण भागामध्ये पाणी पुरवठा करण्याबाबत कोणती समस्या आहे ? (2 Marks)

State how shortage of electricity has affected irrigation in rural areas. ग्रामीण भागामध्ये विज टंचाईमुळे पाणी पुरवठ्या (इरीगेशन) संबंधी कोणती समस्या निर्माण झाली आहे ? (2 Marks)

Is Maharashtra state transport (ST) service communication facility adequate in the state? If not, suggest remedies. महाराष्ट्रातील स्टेट ट्रान्सपोर्ट ही सुविधा पुरेशी आहे काय ? नसल्यास पर्यायी व्यवस्था सुचवा. (2 Marks)

Write your own experience or information on Employment Guarantee Scheme or any other scheme implemented in rural parts of the state. ग्रामीण भागात अंमलात असलेल्या रोजगार हमी योजना या संबंधी अथवा अन्य योजनेबद्दल तुमचे स्वतःचे अनुभव अथवा विदित माहिती लिहा. (2 Marks)

State the structure of Cantonment Boards. लष्करी छावण्यांची रचना सांगा. (2 Marks)

State the structure of Zilla Parishad. जिल्हा परिषदेची रचना सांगा. (2 Marks)

2009

Importance of Panchayat Raj system. पंचायत राज योजनेचे महत्त्व विषद करा. (2 Marks)

Give information about "Akshay Prakash Yojana" of Energy Department implemented in rural area. ग्रामीण भागातील उर्जा विभागाच्या "अक्षय प्रकाश योजना" बाबत माहिती द्या. (2 Marks)

Describe any two financial institutions involved in rural development. ग्रामीण भागाच्या विकासाकरीता कार्यरत आर्थिक संस्था (कुठल्याही दोन) बाबतीत संक्षिप्त माहिती द्या. (2 Marks)

Describe P.M.'s village road development programme. पंतप्रधान ग्राम सडक योजने बाबत माहिती द्या. (2 Marks)

2009

Explain role of Village Panchayat in rural development. ग्राम विकासातील ग्राम पंचायतीची भूमिका विषद करा. (2 Marks)	
Explain rural water supply and sanitation program and "Hagandari Mukta Village programme. ग्रामीण पाणीपुखटा व स्वच्छता योजना आणि हागणदारी मुक्त गांव योजना बाबत संक्षिप्त माहिती द्या (2 Marks)	
State the role of Zilla Parishad. जिल्हा परिषदेची भूमिका विषद करा. (2 Marks)	
Sources of income of Municipal Corporations. महानगरपालिकांच्या उत्पन्नाची साधने. (2 Marks)	2006
Functions and powers of the CEO of Zilla Parishad. जिल्हापरिषदांच्या मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्याची कार्ये व अधिकार. (2 Marks)	
What is the scope of land reforms in India? भारतामध्ये जमीन सुधारणेची व्याप्ती काय आहे? (2 Marks)	2006
What is the need of credit system in rural finance? ग्रामीण अर्थकारणामध्ये 'पत' पद्धतीची गरज काय आहे? (2 Marks)	
What are the short comings of Primary Agricultural Credit Society (PACS) ? प्राथमिक कृषि पतसंस्थांच्या त्रुटी कोणत्या आहेत ? (2 Marks)	
What are the functions of NABARD ? नाबार्डची कार्ये कोणती आहेत ? (2 Marks)	

5.7 Elections, Political System & Political parties [निवडणुका, राजकीय व्यवस्था आणि राजकीय पक्ष]

PYQs	Year
Explain the characteristics of Indian Party System. भारतीय पक्षपद्धतीची वैशिष्ट्ये विशद करा. (5 Marks)	2011
Discuss the problems for free and fair elections and state the Electoral Reforms. मुक्त व स्वतंत्र निवडणुकी समोरील समस्या स्पष्ट करून निवडणूक सुधारणांची चर्चा करा. (5 Marks)	2011
What is meant by Regional Imbalance? State in brief its effects on Indian democracy.	2011

प्रादेशिक असमतोलपणा म्हणजे काय हे सांगून त्यांचा भारतीय लोकशाही वरील परिणाम थोडक्यात सांगा. (2 Marks)	
Peasants and Workers Party शेतकरी कामगार पक्ष (5 Marks)	2009
Shiv Sena शिव सेना (5 Marks)	
What do you understand by Free and Fair elections ? न्याय्य आणि मुक्त वातावरणातील निवडणुका म्हणजे काय ? (5 Marks)	2009
'Regionalism is the challenge before Indian politics'. Discuss it. ' प्रादेशिकता भारतीय राजकारणासमोरील एक आव्हान आहे'. चर्चा करा. (10 Marks)	2010
Explain the role of cast in Indian politics. भारताच्या राजकारणात जातीची भूमिका स्पष्ट करा. (10 Marks)	2010

5.8 Appointment to various Constitutional Posts, Powers, Functions and Responsibilities of various Constitutional Bodies. [विविध सांविधानिक पदांच्या नियुक्त्या, विविध सांविधानिक मंडळाचे अधिकार कार्य व जबाबदाऱ्या]

PYQs	Year
Elucidate the composition and functions of Election Commission. निर्वाचन आयोगाची रचना व कार्याचा आढावा घ्या. (20 Marks)	2011
What is the role of Comptroller & Auditor General of India? भारताचा महालेखापाल कोणती भूमिका बजावतो ? (2 Marks)	2010
Composition of the Election Commission of India and Powers and functions of the Election Commission. भारतीय निवडणूक आयोगाची रचना आणि निवडणूक आयोगाचे अधिकार व कार्ये, (10 Marks)	2006
Attorney General of India. भारताचे महान्यायवादी. (2 Marks)	2006

5.9 Statutory, regulatory and various quasi-judicial bodies. [वैधानिक, नियामक व विविध अर्धन्यायिक मंडळे]

PYQs	Year
Describe the composition & functions of Human Rights Commission. मानवी हक्क आयोगाची रचना व कार्याचे वर्णन करा. (20 Marks)	2010

5.10 Welfare Schemes for Vulnerable Sections of the population by the Centre and States and the Performance of these Schemes; Mechanisms, Laws, Institutions and Bodies constituted for the Protection and Betterment of these Vulnerable Sections. [समाजातील दुबळ्या घटकांसाठी केंद्राच्या व राज्याच्या कल्याणकारी योजना आणि या योजनांची कामगिरी, यंत्रणा, कायदे, या दुबळ्या घटकांच्या संरक्षणासाठी व लाभासाठी गठीत केलेल्या संस्था व मंडळे]

PYQs	Year
Explain in brief National Policy for the welfare of aged persons. वृद्धकल्याणार्थ राष्ट्रीय धोरण थोडक्यात स्पष्ट करा. (10 Marks)	2011
Elaborate the various schemes of women empowerment. महिला सक्षमीकरणाच्या विविध योजनांचा आढावा घ्या. (10 Marks)	2011
What is child labour? बालकामगार म्हणजे काय ? (2 Marks) In which ways scheduled caste people are socially backward? अनुसूचित जातीचे लोक कोणकोणत्या बाबतीत सामाजिक दृष्ट्या मागासलेले आढळतात ? (2 Marks)	2011
What are the main objectives of Consumer Protection Act? ग्राहक संरक्षण कायद्याची महत्त्वाची उद्दिष्टे कोणती ? (2 Marks)	
What are the Welfare Schemes for disabled persons? अपंग व्यक्तींच्या कल्याणासाठी कोणत्या योजना राबविल्या आहेत ? (2 Marks)	
Suggest remedies on the problem of unemployment. बेरोजगारीच्या समस्येवर उपाय सुचवा. (2 Marks)	
Write four provisions made by the government in Factory Act for the welfare of the workers. शासनाने कामगार कल्याणार्थ कारखाना कायद्यामध्ये केलेल्या चार तरतुदी लिहा. (2 Marks)	
What are the problems of tribal community? आदिवासी समाजाच्या समस्या कोणत्या आहेत ? (2 Marks)	
Why the constitution has created reserved constituencies for weaker sections?	2010

दुर्बल घटकांसाठी राखीव मतदारसंघांची व्यवस्था भारतीय संविधानाद्वारे का निर्माण करण्यात आली आहे? (2 Marks)	
What do you mean by child development? बाल विकास म्हणजे काय ? (2 Marks)	2010
What is Drug Addiction? मादक पदार्थासक्ती म्हणजे काय ? (2 Marks)	
Write any four problems of aged people. वृद्धांच्या कोणत्याही चार समस्या लिहा. (2 Marks)	
What is labour welfare? कामगार कल्याण म्हणजे काय ? (2 Marks)	
What are the problems of disabled persons? अपंग व्यक्तींच्या कोणत्या समस्या आहेत ? (2 Marks)	
What is unemployment? बेरोजगारी म्हणजे काय ? (2 Marks)	
What are the problems of people affected by development projects? विकास प्रकल्पांमुळे प्रभावित झालेल्या लोकांच्या समस्या कोणत्या ? (2 Marks)	
Describe in brief the welfare and empowerment of women. स्त्रियांच्या कल्याण आणि अधिकाराविषयी थोडक्यात स्पष्टीकरण करा. (10 Marks)	2009
What are the causes of child labour in India ? भारतीय बाल मजुरीची कारणे काय आहेत? (2 Marks)	2009
Discuss the problem of drug addiction in Indian youth. भारतीय युवकांच्या मादक पदार्थ व्यसनाधिनतेच्या समस्येची चर्चा करा. (2 Marks)	
In what ways the aged people's services can be utilized in developmental activities? Discuss. विकासात्मक प्रक्रियेमध्ये वृद्धांच्या सेवा कशा प्रकारे उपयोगात घेता येतील चर्चा करा. (2 Marks)	
Explain the labour welfare schemes and programmes. कामगार कल्याण योजना आणि कार्यक्रमांचे स्पष्टीकरण करा. (2 Marks)	
Discuss the educational and employment opportunities for disabled persons. अपंग व्यक्तींसाठी शैक्षणिक आणि व्यावसायिक संधींची चर्चा करा. (2 Marks)	
What are the legal provisions for people affected by development projects ? विकास प्रकल्पग्रस्त लोकांसाठी कायदेशीर तरतुदी काय आहेत? (2 Marks)	

Explain the objectives of Consumer Protection Act. ग्राहक संरक्षण कायद्याच्या उद्दिष्टांचे स्पष्टीकरण करा. (2 Marks)

Explain the impact of globalisation on Indian agriculture. जागतिकीकरणाचा भारतीय शेतीव्यवसायावरील परिणाम स्पष्ट करा. (20 Marks)

What are the causes of violence against women? स्त्रियांवरील अत्याचाराची कारणे कोणती ? (10 Marks)

Discuss the impact of Globalisation on Indian Agriculture. भारतीय कृषी व्यवस्थेवरील जागतिकीकरणाच्या प्रभावांची चर्चा करा. (20 Marks)

Explain the causes of regional imbalance in Maharashtra. महाराष्ट्रातील प्रादेशिक असमतोलामागील कारणे स्पष्ट करा. (20 Marks)

What are the impacts of globalisation on labouring class in India? भारतातील कामगारवर्गावर जागतिकीकरणाचा काय परिणाम झाला आहे? (20 Marks)

Describe in brief Government's scheme for Welfare of Children, बाल कल्याणाकरीता असलेल्या शासकीय योजनांची थोडक्यात चर्चा करा. (2 Marks)

2006

Do you think that unemployment among the Indian youth is declining today? भारतातील युवकांमधील बेकारी आज कमी होत आहे, तुम्हास काय वाटते ? (2 Marks)

Discuss in brief the welfare schemes for the aged people in India. भारतातील वृद्धांच्या कल्याणाकरीता असलेल्या योजनांविषयी थोडक्यात चर्चा करा. (2 Marks)

Outline in brief the social and psychological aspects in rehabilitation of project affected people. प्रकल्पग्रस्तांच्या पुनर्वसनाचा सामाजिक व मानसीक पैलू थोडक्यात स्पष्ट करा. (2 Marks)

5.11 Issues Relating to Development and Management of Social Sector/Services relating to Health, Education, Human Resources.[आरोग्य, शिक्षण, मानव संसाधन यासारख्या सामाजिक क्षेत्र / सेवाशी निगडीत घटकांच्या विकास व व्यवस्थापन संबधातले प्रश्न.]Issues relating to Poverty and Hunger. [दारिद्र्य व उपासमार यांच्याशी संबधित प्रश्न.]

PYQs	Year
<p>State the meaning of Human Resource Planning. Explain its importance and need in a modern society. What are the factors involved in planning of human resources?</p> <p>मानवी संसाधन नियोजनाचे अर्थ लिहा. अर्वाचीन समाजात त्याचे महत्त्व व आवश्यकता स्पष्ट करा. मानवी संसाधन नियोजनात समाविष्ट घटक कोणते ? (20 Marks)</p>	2011
<p>Explain the role of education in Human Resource Development and social change. Elucidate the government policies and programmes for the socially and economically underprivileged classes with reference to Maharashtra.</p> <p>मानवी संसाधन विकासात व सामाजिक परिवर्तनात शिक्षणाची भूमिका स्पष्ट करा. सामाजिक आणि आर्थिक दृष्ट्या मागासवर्गीयांच्या शिक्षणासाठी सरकारी धोरणे व उपक्रम विशद करा. (20 Marks)</p>	2011
<p>Explain the present status of vocational education in Maharashtra and the problems involved in its successful implementation.</p> <p>महाराष्ट्रात उपजीविकालक्षी शिक्षणाचा सद्यःस्थितीत दर्जा व त्याच्या यशस्वी अंमलबजावणीत येणाऱ्या समस्या स्पष्ट करा. (5 Marks)</p>	2011
<p>What are the various government policies, schemes and programmes for vocational education with reference to Maharashtra?</p> <p>महाराष्ट्राच्या संदर्भात उपजीविकालक्षी शिक्षणासाठी विविध सरकारी धोरणे, योजना व उपक्रम कोणकोणते आहेत ? (5 Marks)</p>	2011
<p>State the problems related to healthcare and the efforts made to over come them in Maharashtra.</p> <p>महाराष्ट्रात आरोग्याच्या काळजी संबंधित येणाऱ्या समस्या व त्यांच्या निराकरणासाठी कोणते प्रयत्न करण्यात येतात हे लिहा. (5 Marks)</p>	2011
<p>In the task of development of man-power, what role is played by the All India Council for Technical Education (AICTE) and University Grants Commission (UGC)</p> <p>मनुष्य बळ विकासाच्या कार्यामध्ये अखिल भारतीय तंत्र शिक्षण परिषद व विद्यापीठ अनुदान विश्वविद्यालय कोणती कार्ये करतात ? (20 Marks)</p>	2010
<p>Is it true that education and education system has not made desired impact in India for development of human resource and social change. Quote reasons, if the statement is correct.</p>	2010

<p>भारतामधील दिले जाणारे शिक्षण व शिक्षण पद्धति मनुष्यबळ विकास व सामाजिक बदल घडवून आणण्यास असमर्थ ठरली आहे हे खरे आहे काय? हे विधान खरे असल्यास त्याची कारण मिमांसा करा. (20 Marks)</p>	
<p>State the present systems and training methodology in Maharashtra 5 in vocational education. महाराष्ट्र राज्यामध्ये व्यावसायिक धंदेशिक्षण देणाऱ्या शिक्षणपद्धति बद्दल व त्याचे प्रशिक्षण देणाऱ्या पद्धतिबद्दल माहिती विशद करा. (5 Marks)</p> <p>Do you find any improvement in the present systems. Quote reasons. या पद्धतिमध्ये सुधारणा करणे आवश्यक आहे काय ? कारणे सांगा. (5 Marks)</p>	2010
<p>Write about any one disease which has been totally eradicated in India due to effective measures undertaken by Government of India & Maharashtra State Government. भारतातून कोणत्याही एका रोगाचे केंद्र शासनाच्या व महाराष्ट्र शासनाच्या परिणामकारक उपाय योजनेमुळे उच्चाटन झाले असल्यास त्याची माहिती लिहा. (5 Marks)</p>	2010
<p>Explain in brief Malnutrition as a tribal problem. आदिवासींमधील कुपोषणाची समस्या थोडक्यात स्पष्ट करा. (10 Marks)</p>	2010
<p>Describe the responsibilities and functions of AICTE (All India Council of Technical Education) and NCVT (National Council of Vocational Training). राष्ट्रीय तंत्र शिक्षण परिषद (AICTE) आणि राष्ट्रीय व्यवसाय प्रशिक्षण परिषद ह्या संस्थांची जबाबदारी व कार्य याबाबत सविस्तर माहिती द्या. (10 Marks)</p>	2009
<p>Explain National Education Policy and its outcome. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण आणि त्याची फलनिष्पत्ती बाबत सविस्तर विवेचन करा. (10 Marks)</p>	2009
<p>Describe the importance of computer literacy, e-learning concept and role of MKCL (Maharashtra Knowledge Corporation Ltd.) in implementation of computer literacy programme. संगणक साक्षरतेचे महत्त्व, ई-लर्निंग संकल्पना आणि महाराष्ट्र ज्ञान महामंडळ ची (MKCL) संगणक साक्षरता कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणी मधील महत्त्वाची भूमिका ह्याबाबतीत सविस्तर वर्णन करा. (10 Marks)</p>	2009
<p>Describe existing various schemes of vocational education at pre-S.S.C. and 10+2 level in Maharashtra. महाराष्ट्रात सद्यस्थितीत सुरू असलेल्या शालांतपूर्व आणि 10+2 स्तरावरील व्यवसाय शिक्षण योजनांची थोडक्यात माहिती द्या. (10 Marks)</p>	2009
<p>What is I.T.I.? Explain its role in industrial development. आय.टी.आय, म्हणजे काय? त्याच्या औद्योगिक विकासातील भूमिकेचे वर्णन करा. (10 Marks)</p>	2009

Explain the problems and issues related to malnutrition in rural area, its causes and remedies. ग्रामीण भागातील कुपोषणाच्या समस्या, त्याची कारणे आणि करावयाच्या उपाययोजना ह्याबाबत संक्षिप्त वर्णन करा. (10 Marks)	2009
What is the constitutional directive of providing compulsory Elementary education? Explain the reasons for high drop out rates at this stage. सक्तीचे प्राथमिक शिक्षणासंबंधी राज्य घटनेचे मार्गदर्शक तत्व कोणते आहे? मोठ्या प्रमाणावर होणाऱ्या, सदर स्तरावरील गळतीची कारणे स्पष्ट करा. (10 Marks)	2009
Describe the vocational education programme at +2 stage? +2 स्तरावरील व्यावसायिक शिक्षण कार्यक्रमाचे वर्णन करा? (10 Marks)	2006
What are the objectives of technical schools? तंत्रविद्यालयांची उद्दिष्टे कोणती आहेत ? (10 Marks)	2006
Describe 'Lok Seva Kendra' scheme in ITI ? आय.टी.आय. मधील 'लोक सेवा केंद्र' योजना वर्णन करा. (10 Marks)	2006
Describe 'Cancer Control Programme" ? कर्करोग नियंत्रण कार्यक्रम वर्णन करा ? (10 Marks)	2006
What are the causes and consequences of malnutrition among the tribes? आदिवासीमध्ये असलेल्या कुपोषणाची कारणे व परिणाम काय आहेत? (10 Marks)	2006

5.12 Development Processes and the Development Industry — the Role of NGOs, SHGs, various groups and associations, donors, charities, institutional and other stakeholders. Pressure Groups and Formal/Informal Associations and their Role in the Polity. [विकास प्रक्रिया व विकास उद्योग अशासकीय संघटना, स्वयंसहायता गट, विविध गट व संघ, देणगीदार, धर्मादाय संस्था, संस्थात्मक व इतर हित संबंधित व्यक्ती यांच्या भूमिका. दबाव गट आणि औपचारिक/अनौपचारिक संघ आणि त्यांची राज्य व्यवस्थेमधील भूमिका.]

PYQs	Year
Write a note on impact of newspapers on policy making. 'योजना निर्मितीवरील वृत्तपत्रांचा प्रभाव' या विषयावर थोडक्यात माहिती लिहा. (5 Marks)	2010
State the difference between Political parties & pressure groups in India. भारतातील राजकीय पक्ष आणि दबाव गटांमधील भेद सांगा. (5 Marks)	2010

Explain the role of Media in functioning of the Democratic Government. लोकशाही शासनसंस्थेच्या कार्यवाहीत प्रसार माध्यमांची भूमिका स्पष्ट करा. (20 Marks)	2009
Discuss the role of voluntary organisations and community resources in tribal development. आदिवासीच्या विकासातील स्वयंसेवी संघटना आणि सामुदायिक उपायांच्या भूमिकेची चर्चा करा. (10 Marks)	2009
Role of pressure groups and pressure groups in Maharashtra. दबाव गटांचा कार्यभाग आणि महाराष्ट्रातील दबाव गट, (10 Marks)	2006
What is the role of voluntary organisation in youth development ? युवकांच्या विकासामध्ये स्वेच्छीक संस्थांची भूमिका काय ? (2 Marks)	2006
Outline in brief people's participation in child development. बालकांच्या विकासामध्ये लोकसहभाग याबाबत थोडक्यात लिहा. (2 Marks)	2006

5.13 India and its Neighborhood- Relations.[भारत आणि शेजारील राष्ट्र यांचे संबंध.]

PYQs	Year
Discuss the relations between India and Sri Lanka. भारत आणि श्रीलंका संबंधांची चर्चा करा. (20 Marks)	2006

5.14 Bilateral, Regional and Global Groupings and Agreements involving India and/or affecting India's interests.[द्विपक्षीय, प्रादेशिक व जागतिक गट आणि भारताचा समावेश असणारे आणि / किंवा भारताच्या हितसंबंधाला बाधा पोहोचवणारे करारनामे]

PYQs	Year
Explain the objectives and determinant factors of foreign policy of India. भारताच्या परराष्ट्रधोरणाची उद्दिष्टे व निर्धारक घटक स्पष्ट करा. (20 Marks)	2011
Comment upon India's stand on NPT and CTBT. NPT व CTBT विषयी भारताच्या भूमिकेवर भाष्य करा. (20 Marks)	2011
Explain the philosophy and determinant factors of foreign policy of India. भारताच्या परराष्ट्र धोरणाचे तत्वज्ञान आणि निर्धारक घटक स्पष्ट करा, (20 Marks)	2010
State the salient features of nuclear policy of India. Discuss India's standpoint in conduct of Pokharan I and Pokharan II nuclear test. भारताच्या आण्विक धोरणाची ठळक वैशिष्ट्ये सांगा. पोखरण पहिल्या व दुसऱ्या आण्विक चाचणीबाबत भारताच्या दृष्टीकोणाची चर्चा करा. (20 Marks)	2010

Describe the salient features of India's Nuclear Policy. भारताच्या आण्विक धोरणाच्या ठळक वैशिष्ट्यांचे वर्णन करा. (20 Marks)	2009
Elucidate the relevance of NAM in changing international relations. बदलत्या आंतरराष्ट्रीय संबंधामध्ये गटनिरपेक्षतावादी चळवळीची उपयुक्तता विशद करा. (2 Marks)	2009
Explain the importance of SAARC as regional international institution. प्रादेशिक आंतरराष्ट्रीय संस्था म्हणून सार्कचे महत्त्व स्पष्ट करा. (2 Marks)	2009
Review India's nuclear policy. भारताच्या आण्विक धोरणाचा आढावा घ्या. (20 Marks)	2006
Main features of India's policy of non-alignment. भारताच्या गटनिरपेक्ष धोरणाची प्रमुख वैशिष्ट्ये. (2 Marks)	2006
Aims of SAARC. सार्क संघटनेची उद्दिष्टे. (2 Marks)	2006

5.15 Effect of policies and politics of developed and developing countries on India's interests, Indian Diaspora. [विकसित व विकसनशील देशांच्या धोरणांचा व राजकारणाचा भारताच्या हितसंबंधांवर आणि भारतीय भांडवलदारांवर होणारा परिणाम.]

PYQs	Year
Explain the impact of disintegration of USSR on world affairs. जागतिक संबंधावर सोव्हिएत यूनियनच्या विघटनाचा प्रभाव स्पष्ट करा. (2 Marks)	2009
Challenges before the unipolar world. 'एकध्रुवो' जगापुढील आव्हाने. (2 Marks)	2006

5.16 Important International Institutions, agencies and fora - their Structure, Mandate. [महत्त्वाच्या आंतरराष्ट्रीय संस्था, अभिकरणे, मंच, त्यांची रचना व जनादेश]

PYQs	Year
State the structure and objectives of World Health Organisation (WHO). जागतिक आरोग्य संघटनाची संरचना व उद्दिष्टे लिहा. (5 Marks)	2011
What are objectives of ASEAN? ASEAN ची उद्दिष्टे कोणती ? (2 Marks)	2011
State the functions of UNESCO. UNESCO ची कार्ये सांगा. (2 Marks)	

Which are the powers and functions of General Assembly? महासभेचे अधिकार व कार्य कोणती ? (2 Marks) Composition of International Court of Justice. आंतरराष्ट्रीय न्यायालयाची रचना. (2 Marks) Write a short note on 'Common Wealth of Nations'. 'राष्ट्रमंडळावर' टिपण लिहा. (2 Marks) Explain the role of ILO. ILO ची भूमिका स्पष्ट करा. (2 Marks) Write objectives of WHO. WHO ची उद्दिष्टे लिहा. (2 Marks)	
Basic principles of SAARC. सार्क संघटनेची मुलभूत तत्वे. (2 Marks) Which were the aims of India's policy of non-alignment? भारताच्या आलिप्तता धोरणाची उद्दिष्टे कोणती होती ? (2 Marks) European Union. युरोपियन युनियन (2 Marks) Write a short note on "The secretariat of UN." संयुक्त राष्ट्र सचिवालयावर थोडक्यात टिपण लिहा. (2 Marks) Challenges before the unipolar world. 'एकध्रुवी' जगापुढील आव्हाने. (2 Marks) Write objectives of WTO. जागतिक व्यापार संघटनेची उद्दिष्टे लिहा. (2 Marks) Composition of Security Council of UN. संयुक्त राष्ट्र सुरक्षापरिषदेची रचना. (2 Marks)	2010
State the structure and objectives of 'Interpol'. इंटरपोलची रचना व उद्दिष्टे सांगा. (10 Marks)	2010
What are the aims and objectives of WHO. World Health Organisation ची उद्दिष्टे विशद करा. (5 Marks)	2010
Describe the programmes and functions of W.H.O. (World Health Organisation). जागतिक आरोग्य संघटना (W.H.O.) च्या योजना व कार्यांची सविस्तर माहोती द्या. (10 Marks)	2009
(State the objective of European Union (EU). युरोपियन युनियनचा उद्देश सांगा. (2 Marks)	2009

Explain the powers and functions of Security Council of the United Nations. संयुक्त राष्ट्र सुरक्षा परिषदेचे अधिकार व कार्य स्पष्ट करा. (2 Marks)

State an objective of UNICEF as UN agency. युनिसेफ या संयुक्त राष्ट्रांच्या अभिकरणाचा उद्देश सांगा. (2 Marks)

Write short note on UN Peace Keeping Forces. संयुक्त राष्ट्रांच्या शांतता राखणान्या दलांवर टिपण लिहा. (2 Marks)

Discuss in brief the significance of International Labour Organisation (ILO) in protecting workers' right. कामगारांचे अधिकार संरक्षित करण्यात आंतरराष्ट्रीय कामगार सस्थेचे (ILO) महत्व थोडक्यात चर्चा करा. (2 Marks)

2006

Functions of the United Nation's Economic and Social Council. युनो संघटनेच्या 'आर्थिक आणि सामाजिक समितीची' कार्ये. (2 Marks)

2006

Composition of the International Court of Justice. आंतरराष्ट्रीय न्यायालयाची रचना. (2 Marks)

Functions of UNHCR. संयुक्त राष्ट्र निर्वासितांचे उच्चआयुक्त यांची कार्ये. (2 Marks)

Functions of ILO. आंतरराष्ट्रीय कामगार संघटनेची कार्ये. (2 Marks)